

ANALIZA PRELIMINARĂ A NECROPOLEI „DIN JURUL BISERICII” DE LA DĂBÂCA-INCINTA IV. CÂTEVA IDEI DESPRE TERMENUL DE CIMITIR „DIN JURUL BISERICII”

Keywords: *Dăbâca, cemetery, Church, ritual, Christianity*

Cuvinte cheie: *Dăbâca, necropolă, biserică, ritual, creștinism*

Introducere. În istoriografia și arheologia medieval timpurie maghiară este aproape general considerat ca cetatea de pământ-lemn de la Dăbâca a fost construită ori în secolul X sau în perioada lui Sfântul Ștefan I (sfințit în 1083), în jurul anului 1000, construcția sa fiind legată de conducătorul *Doboka* (primul comite), biruitorul lui *Gyla*, acesta fiind pomenit într-un singur izvor.¹ Cel mai mult s-a ocupat de această problemă regretatul István Bóna, începând de la articolul său din 1970, urmat de *Istoria Transilvaniei*.² Cu toate acestea, în mod surprinzător, în lucrarea sa de sinteză despre cetățile epocii arpadiene din 1994 și republicată în 1998, cetatea Dăbâca este doar menționată, fără alte detalii.³ István Bóna a precizat însă foarte clar că aceste tipuri de cetăți, ca și în alte zone din centrul și estul Europei pot fi legate de construirea autorității regale reprezentată de *comes*.

Total altfel a fost interpretat în arheologia românească. Arheologia și istoriografia românească pornind de la Anonymus (capitolele 24–27),⁴ în care este descrisă în stilul caracteristic epocii trubadurilor și truverilor cucerirea Bazinului Carpatic în secolul X de către maghiari, datează prima fază a folosirii cetății la sfârșitul secolului IX și interpretează pe Gelou (în interpretarea maghiară *Gyalu*), ca fiind conducătorul vlahilor și slavilor.⁵

Înainte să intrăm în analiza propriu-zisă a necropolelor de la Dăbâca, trebuie să precizăm că, din păcate, săpăturile începute în 1964 au pornit cu preconcepții. Înainte să analizeze foarte atent, foarte riguros materialul arheologic și fără să caute în primul rând explicații arheologice, au tras concluzii *istorice*. Această tendință are la bază însă o cauzalitate mult mai veche, care izvorăște însăși din trecutul și evoluția arheologiei, în special a arheologiei medievale: încă de la începuturile sale arheologia, ca știință auxiliară a istoriei, era menită să argumenteze informațiile

¹ Anonymus: *Sunad f. Dobuca nepos regis*. SRH. I. 50., Gy. Györffy consideră că Dăbâca a existat încă din secolul X, doar numele acetsuia provine de la Doboka, primul comes al lui Ștefan I, al cărui fiu, Csanád, a învins mai târziu pe Ahtum (de aici provine numele de *Cenad*). Gy. Györffy, *Az Árpád kori Magyarország történeti földrajza*, III, Budapest, 1987, p. 66–67. I. Bóna, în Gy. Györffy, *A honfoglaló magyarok települési rendjéről*, ArchÉrt. 97/1, 1970, p. 191–242, nota 315. Situl Dăbâca sintetic, pe baza descoperirilor publicate până atunci a fost prezentat de E. Benkő, care a subliniat faptul că prima fază se termină cu *pandantive de tip Darufalva* și se datează în cumpăna secolului X–XI, într-un fel susținând și din punct de vedere arheologic ideea lui Györffy. E. Benkő, *Kolozsmonostor, Kolozsvár*, în *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*, coord. Gy. Kristó. Budapest, 1994, p. 169.

² I. Bóna, *A honfoglaló magyarok az Erdélyi medencében*, în *Erdély története*, I, 1988, p. 225.

³ Idem, *Az Árpádok korai várairól*, Debrecen. 1998, 34.

⁴ După ultimele analize a lui Alexandru Madgearu, *Gesta Hungarorum* a fost scrisă probabil de către fostul notar al lui Béla al III-lea (1172–1196) la începutul secolului al XIII-lea. O analiză sintetică excelentă găsim în studiul lui László Veszprémy. A. Madgearu, *Denumirea Mării Negre în Gesta Hungarorum a notarului Anonim (The Name of the Black Sea in Gesta Hungarorum by Anonymus)*. EN, XIX, 2009, p. 179–180; L. Veszprémy, *Gesta Hungarorum. A középkori krónikáirás kezdetei, în Európa közepe 1000 körül. Történelmi, művészeti és régészeti tanulmányok*, coord. E. Marosi, Budapest. 2000, p. 548–549.

⁵ Anonymus nu amintește Dăbâca, ca cetate existând în secolul IX. I. Bóna. *op. cit.*, p. 20.

cunoscute din izvoarele narative și să coreleze evenimentele menționate în izvoare cu descoperirile arheologice. În concluzie, descoperirile arheologice aveau rolul de a întări argumentele ce susțineau informațiile cunoscute din izvoarele scrise și, în consecință, să se afle mereu în slujba izvorului scris,⁶ o metodă eronată perpetuată aproape până în zilele noastre.

Această greșeală a fost preluată și chiar dezvoltată de către autorii săpăturilor de la Dăbâca, care s-au grăbit după nici 4 ani de cercetare a sitului⁷ (care cuprindea *cetatea de pământ, așezarea civilă* cu urme de bordeie, ateliere, gropi, respectiv *necropolele*), să declare Dăbâca drept centrul politico-militar al lui Gelou, căzând într-o istoricizare aproape fără precedent a unei situații arheologice, neavând nici un fundament științific necesar pentru a emite interpretări de acest fel. Nu am tinde spre obiectivitate dacă nu am lua însă în considerare și anii negri, aproape orwelieni ai național-comunismului românesc,⁸ ceea ce explică într-o măsură și concluziile istoricizante ale autorilor săpăturii. Iurie Stamati, în articolul lui despre evoluția cercetărilor secolelor V–VII în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească și mai apoi Republica Moldova remarcă o evoluție asemănătoare, dar pe sens invers: între cauzele apariției unor interpretări sunt asemănări frapante, determinate de amestecul politicului (în Republica Moldova, puterea sovietică până în 1989), în scrierea istoriei.⁹

Cazul Dăbâca a născut reacții imediate și mai îndepărtate. După cum am menționat anterior, în 1970 István Bóna a criticat rezultatele articolului din 1968,¹⁰ mult mai târziu incluzându-l, fără a dezbate larg, în sistemul de cetăți al epocii arpadiene timpurii (secolul XI).¹¹

Atacul mult mai dur a venit însă din România, imediat după schimbarea regimului naționalist-comunist de la București. Într-un articol din 1991 Radu Popa l-a atacat dur pe șeful

⁶ În acest sens vezi B. K. Young, *Text aided or text misled? Reflections on the uses of archaeology in medieval history*, în *Text-Aided Archaeology*, coord. B. J. Little, B. Raton, London 1992, p. 135–147.

⁷ Primele cercetări cu caracter arheologic la Dăbâca au fost inițiate de către Márton Roska, care l-a trimis pe Károly Chretien, acesta făcând primele măsurători și săpături în 1942. K. Chretien, *A dobokai vár*, Közl., III, 1943, p. 115–117.

⁸ Trebuie pusă întrebarea dacă dictatura național-comunistă, căutând un trecut strălucit, a intervenit sau nu în interpretarea izvoarelor arheologice, și mai ales în formarea concluziilor de natură istorică. Recent un coleg mai în vârstă a povestit că o lucrare a sa predat într-o revistă importantă din România nu a fost publicată până când la concluzii nu a introdus că așezarea pe care dorea să o publice aparținea populației proto-românești. Colegul menționat păstrează în acest sens și scrisoarea pe care a primit-o din partea redactoarei de la revista anterior menționată.

În articolul său din 2002 Florin Curta extinde acest caracter de implicare a statului în interpretările arheologice la toate statele est-europene, și în speță și în cazul arheologiei și istoriografiei maghiare. Curta nu a luat însă în calcul caracterul frapant deosebit a regimurilor comuniste din cele două țări. Dacă în cazul României putem vorbi de un regim național-comunist (care a [re]inventat un trecut strălucit până la Burebista), caracterul regimului de la Budapesta era total diferit, și anume unul cosmopolit-comunist, creat de către sovietici după revoluția din 1956. Până în anii '80 portul simbolurilor naționale (cocarda de exemplu) atrăgea după sine închisoarea, iar una dintre zilele fundamentale ale identității maghiare, 15 martie era interzisă. Revoluția din 1956 în epoca cadariană a devenit un tabu, fiind apostrofată cu denumirea de *antirevoluție*. Trebuie specificat foarte clar: regimul moscovito-comunist de la Budapesta, prin natura sa însăși (conducătorul său, János Kádár, după adevărata nume Janek Csermanek, de origine etnică croată și slovacă) nu putea să simpatizeze cu nici o manifestare națională (nu șovină sau nazistă) cu caracter maghiar și cu atât mai puțin cu manifestări naționaliste în domeniul arheologiei sau istoriei. Nu găsim nici un studiu care să încerce să demonstreze de exemplu *continuitatea huno-maghiară*, ci chiar s-a întâmplat inversul: în anii aceștia György Györffy a demonstrat foarte clar că nu există o relație de rudenie între huni și maghiari (nici din punct de vedere biologic, nici din punct de vedere lingvistic), aceasta fiind o invenție a cronicarilor din secolul XII. Trebuie să ne punem întrebarea: aceasta este oare implicarea statului în discursul istoriografic? Începând cu anii '80 natura antimaghiară a regimului kadarian a început să se dezghețe, consecința pozitivă a acestuia a fost tratatul de Istoria Ungariei în zece volume, respectiv cel de istorie a Transilvaniei în trei volume. Totodată trebuie să menționăm și faptul că Florin Curta nu a adus dovezi concludente în ceea ce privește implicarea statului în discursul sau în concluziile arheologilor, fie români sau maghiari, mulțumindu-se doar a menționa acest aspect, preluat probabil din literatura occidentală, care generalizează de cele mai multe ori, când este vorba de Europa estică.

⁹ I. Stamati, *Cercetarea istorico-arheologică cu privire la secolele V/VI–VII p. Chr. în Republica Moldova, între anii 1950–1990*, EN, XII, 2002, p. 185.

¹⁰ I. Bóna, în Gy. Györffy, *A honfoglaló magyarok települési rendjéről*, ArchÉrt, 97/1, 1970, p. 191–242, nota 315.

¹¹ I. Bóna, *Az Árpádok korai várairól*, p. 34.

sitului arheologic de la Dăbâca, Ștefan Pascu, numindu-l „amator”, categorizând scrierea sa drept „romantică”, „neglijentă”, menționând „ușurința cu care se fac afirmații lipsite de acoperirea justificărilor”.¹²

În anii '90 în centrele celor mai importante școli de istoriografie din România (București, Cluj-Napoca și Iași) s-au produs atacuri succesive împotriva istoriografiei de tradiție național comunistă. În București Lucian Boia și echipa atelierului științific fondat de către cercetătorul bucureștean a publicat mai multe volume despre miturile comunismului românesc.¹³ Din păcate în timp ce colegii specialiști în epoca contemporană au pornit atacuri succesive împotriva miturilor inventate sau dezvoltate mai ales în perioada național-comunistă (activitatea lui Lucian Boia, Sorin Mitu, etc.), despre arheologi, și mai ales despre istorici nu se poate spune același lucru. Astfel, exceptând articolul lui Florin Curta,¹⁴ în istoriografia și arheologia românească s-a înrădăcinat stereotipia că situl de la Dăbâca se datează mai ales în secolul IX și, mult mai grav, poate fi legat de „marile” confruntări între oastea așa numitului Tuhutum și Gelou, menținând în conștiință un exemplu clasic de „gemischte Argumentation”.¹⁵

¹² R. Popa, *Observații și îndreptări la istoria României din jurul anului O Mie (Bemerkungen und ausrichtungen zur Geschichte Rumäniens um die letzte Jahrtausendwende)*, SCIVA 41/ 3-4, 1991, 159, 165, nota 51. Cu toate că l-a atacat pe Pascu, și Popa induce în eroare cititorul perpetuând stereotipii de genul „migratori”. Ținem să precizăm: migrația nu este un mod de viață, ci un fenomen sociologic, de obicei cu o durată minimă (patetic: omul, comunitatea migrează cu un scop bine determinat). Termenul de migrație este mai mereu confundat în arheologia românească cu cel de nomadism, care este un sistem economic, dar evident și un mod de viață. În privința nomadismului, influenței sale asupra sedentariilor, categoriile sale, relațiile (politice, economice, militare) ale acestora cu sedentarii, structura economică a societăților nomade, caracterul militar, preluarea tehnicii de luptă a nomazilor de către diferite Imperii, organizarea și dispariția structurilor politico-militare nomade, vezi: A. M. Khazanov, *Nomads and the Outside World*, Cambridge, 1984; G. Komoróczy, *Város a nomádok szemével, nomád a városiak szemével az ókori Mezopotámiában*, în *Nomád társadalom és államalakulatok*, coord. F. Tökei, Budapest, 1983, p. 89–109; A. Róna-Tas, *A nomád életforma genéziséhez*, în vol. cit., p. 51–65; I. Ecsedy, *A nomád gazdaság és társadalom problémái a történelemben és a kutatásban*, în vol. cit., p. 15–30; J. Matolcsi, *A középkori nomád állattenyésztés keleteurópai jellegzetességei*, în vol. cit., p. 281–307; J. Warry, *Warfare in the Classical World*, Salamander Books, 1980, p. 154, 201; S. Bock, *Los hunos, tradición e historia*, Murcia, 1992, p. 63–72; P. Kenedy, *Nagyhatalmak tündöklése és bukása*, Budapest, 1993, p. 87–90; E. A. Thompson, *A hunok*, Debrecen, 2003, p. 46–49; O. Maenchen-Helfen, *Die Welt der Hunnen*, Viena-Köln-Graz, 1978, p. 56–58; I. Vásáry, *A régi Belső-Ázsia története*, Budapest, 2003, p. 15–30. Critica stereotipiei și toposului „migrator”-„autohton” în arheologia românească o găsim în articolul lui Coriolean Opreanu, *Sfârșitul culturii Sântana de Mureș în Transilvania: cultura „Sfântu Gheorghe” sau orizontul post-cerneahovian*, EN, XII, 2002, p. 172.

De asemenea stereotipii nu poate fi acuzată doar arheologia românească. Desemnând populații „asiatice” care s-au deplasat cu cai, termenii „reiternomaden” și „reitervölker” au fost răspândiți în arheologia occidentală ca impact al arheologiei germane. Nimeni nu a pus problema deplasării celorlalte populații. Cu ce s-au deplasat germanicii, slavii, romanicii, etc.? La aceasta se adaugă și observațiile arheologice: din zonele merovingiene până în nordul Suediei cunoaștem morminte cu cai. De ce unele sunt denumite reitervölker și altele nu? De ce sunt denumite secolele IV-XI epoca migrațiilor (uneori: epoca marilor migrații)? În alte perioade nu putem urmări fenomenele de migrații, practic până în zilele noastre?

Concluzia este simplă: în afara mecanismelor foarte rigide de gândire întâlnite în arheologie și printre arheologi, alt argument poate fi și un anume conservatorism profund înrădăcinat în mentalitățile romantice din secolul al XIX-lea.

¹³ Despre relația dintre național-comunism și arheologie vezi lucrările excepționale ale lui Lucian Boia.

¹⁴ Fl. Curta, *Transilvania în jurul anului 1000 (Transylvania around A. D. 1000)*, EN, XII, 2002, p. 273–274.

¹⁵ În arheologie expresia „gemischte Argumentation”, preluată din limbajul arheologic german, indică o metodă (aproape generală în cercetarea arheologică a epocii medievale timpurii din România și în aproape toate țările est-europene), care semnifică faptul că descoperirile sau fenomenele arheologice se bazează pe interpretarea altor date arheologice sau altor ipoteze, precum și pe date istorice (de foarte multe ori) sau pe diferite teorii istorice. Însă în filozofia europeană, cu aspirații spre caracterul sigur al cunoașterii, încă de la Aristotel comparația, îmbinarea și confruntarea diferitelor categorii și tipuri de lucruri este posibilă doar în condiții extrem de limitate. Pentru arheologie aceasta înseamnă că îmbinarea datelor istorice și a celor arheologice poate fi realizată doar în cazul în care descoperirile arheologice pot fi datate foarte sigur, în caz contrar se încearcă demonstrarea unui lucru nesigur cu alte date incerte. În acest sens vezi S. Brather, *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlage und Alternativen*. Berlin-New York, 2004.

Obiectivul acestei analize nu este și nici nu poate fi de a ne ocupa special cu un *mit istorico-arheologic* prezent chiar și în manualele școlare. Nu putem aborda aici problema întregului sit, ci ne-am propus să analizăm, în prima etapă sintetic, cea mai mare *necropolă* cercetată în perioada anilor '60–80 ai secolului trecut, respectiv să prezentăm problematica și posibilele explicații ale apariției acestui tip de cimitir în Bazinul Transilvan în epoca medieval timpurie.

I. Caracteristicile generale ale înmormântărilor, în special ale înmormântărilor din epoca medieval creștină

Cel mai important element în cadrul arheologiei pentru definirea „*orizonturilor*” culturale îl constituie, fără îndoială, *ritualurile funerare*. Ritualul funerar reflectă, în primul rând, reacția emoțională profundă a celor rămași în urmă, a rudelor și a membrilor familiei față de cel trecut în lumea de dincolo, iar condiția primară de reprezentare a acestuia este cantitatea și calitatea inventarului din mormântul său. Această situație reprezintă în primul rând familia însăși este, în mod evident, în strânsă legătură cu poziția și rangul social al individului (în primul rând în cadrul comunității respective). Se cuvine să precizăm și un adevăr obiectiv: cantitatea și calitatea inventarului funerar depindea și de situația economică a *microregiunii* unde fusese înmormântat individul, de poziția periferică sau centrală a microregiunii, de importanța drumurilor comerciale ale zonei, la care se pot adăuga și posibilele daruri externe.

Mormântul (care poate fi cercetat arheologic) păstrează resturile biologice ale înhumatului și diferite obiecte de inventar în legătură cu care pot fi puse mai multe întrebări: reprezintă acesta ilustrarea prestigiului de care se bucura cel trecut în viața de dincolo în familie și comunitate sau de fapt sunt ilustrate prestigiul și puterea (economică, politică) a familiei? Este de la sine de înțeles că familia și comunitatea îndoliată încearcă să îl prezinte și să îl ducă pe ultimul drum pe defunct, cu cel mai mare prestigiu și glorie. În consecință, inventarul din mormânt simbolizează în primul rând potențialul economic și prestigiul social, capacitatea de influență și puterea familiei (în comunitatea respectivă), legitimarea familiei prin defunct, dar în mod indirect reflectă și poziția, rangul sau profesia defunctului.¹⁶ Prin urmare, este hazardant să vorbim de reflectarea prin mormânt/morminte a unor realități sau piramide sociale, deoarece societatea și relațiile sociale sunt structuri mobile. Totodată este de netăgăduit că între *reflectarea prestigiului familial și statutul, rangul și profesia defunctului* a existat și există o relație strânsă, dar nu neapărat legică.

Astfel, arheologia funerară se ocupă cu studierea resturilor osteologice ale defunctului, precum și cu studierea inventarului (dacă este cazul) care îl însoțește, încercând să explice diferite aspecte ale realității sociale (de exemplu ierarhia socială), religioase, precum și modul de percepție al fenomenului morții în cadrul diferitelor comunități.¹⁷

Se cuvine să atragem atenția și asupra pericolului generalizării: deoarece fiecare societate, respectiv comunitate, își construiește propriile valori în ceea ce privește ritualurile funerare, astfel că tentația de a prezenta situații din alte zone, de exemplu cu *climă* foarte diferită, practică adesea întrebuintată, este de fapt o altă „*gemischte Argumentation*”, la fel ca în cazul arheologiei cultural-istorice.

În cazul necropolelor din epoca medievală timpurie din Europa distingem mai multe tipuri de cimitire, caracteristice pentru trei perioade - *epoca precreștină*, cea de *propagare a creștinismului* și cea de *generalizare a creștinismului* (un termen mai degrabă cu nuanțe de

¹⁶ Vezi o abordare în acest sens la: H. Härke, *Social analysis of mortuary evidence in German protohistoric archaeology*, JAA, 19, New York, 2000; M. Parker Pearson, *The archaeology of death and burial*, Texas A&M University Anthropology Series 3, Texas A&M University Press, 2001.

¹⁷ V. Marthon, *La question de l'identité à travers l'étude des pratiques funéraires*, în *Les petits cahiers d'Anatole*, 19, 2005, p. 2.

relativă precizare a dezvoltării instituționale creștine care influențează în mod radical și evoluția ritualurilor), din cauza evoluției ritualurilor funerare ale acestor societăți. În acest sens concepția *egalitaristă* creștină despre viața de dincolo¹⁸ nu însemna că societățile creștine ar fi fost mai sărace (reprezentate foarte sărac la nivel de inventare) decât societățile anterioare (cu inventare de mormânt de multe ori practic teaurizate). În consecință, în accepțiunea noastră, inventarul ajuns în morminte nu este oglinda fidelă a respectivei societăți, ci ne oferă, în primul rând, o diagramă foarte exactă despre concepția cu privire la viața de dincolo a acestora, prin care găsim și o cale indirectă spre reprezentarea socială a defuncților. Evident, o legătură indirectă a inventarului funerar cu stratificarea socială și ilustrarea profesiei (de exemplu: războinic, luptător, membrul unei suite militare etc.) este de presupus în unele cazuri, precum cel al „*ungurilor cuceritori*”,¹⁹ la care exista obiceiul de depunere a unui set de categorii de piese care puteau să aibă legătură cu rolul social și militar al individului. În contrast cu această epocă, pentru perioada creștină arpadiană se cunoaște exact stratificarea socială, însă reprezentarea rangului, a poziției sociale, profesionale sau economice prin inventarul funerar al individului depus de familie dispăre chiar sub impactul creștinismului²⁰ care propovăduia o altă concepție despre viața de dincolo.²¹

În evul mediu, înmormântarea nu poate fi despărțită de convingerile religioase fundamentale ale oamenilor, astfel că toate caracteristicile esențiale ale acesteia sunt într-o oarecare relație cu învățămintele ecleziastice ale Bisericii, respectiv cu prescrierile disciplinare ale acesteia.²² În cursul epocii medievale dezvoltate (secolele XII–XIII), Biserica a primit competența de a stabili reguli pentru înmormântări.²³

În comparație cu epoca creștinismului timpuriu, cimitirul a trecut prin schimbări fundamentale. Astfel, în această epocă doar episcopul era îndreptățit să înființeze cimitire în *cadru* așezărilor sau în *afara acestora*. Cimitirul putea fi plasat *pe lângă biserică*, în *jurul zidurilor bisericii*, dar și *biserica* putea să funcționeze *ca loc de înmormântare*.²⁴ În mormântarea în biserică a devenit o „*modă*” la începutul secolului al IX-lea,²⁵ dar în Bazinul Carpatic, din cauza situației politico-instituționale, nu se cunosc asemenea manifestări în secolul al X-lea și nu se cunosc descoperiri arheologice nici pentru prima jumătate a secolului al XI-lea.

Primele reglementări cu privire la utilizarea cimitirelor în cadrul așezărilor au apărut în perioada carolingiană, punctul de plecare fiind capitularele lui *Carol cel Mare* din 786, respectiv 810/813, în care a fost prescrisă, printre altele, abandonarea cimitirelor păgâne în mod obligatoriu la saxoni și organizarea cimitirelor în jurul bisericii.²⁶

¹⁸ A. Rush, *Death and Burial in Christian Antiquity*, Washington, 1941.

¹⁹ În literatura de specialitate a fost abordată și relația dintre *inventarul funerar*, *sex* și *vârstă*. H. Härke, *Social analysis of mortuary evidence in German protohistoric archaeology*, JAA, 19, New York, 1990, p. 36. O abordare practică în descoperirile funerare din secolul X despre *vârstă* și *depunerea sabiei în inventarul funerar*, vezi de exemplu la Gáll-Gergely-Gál, *La răscruce de drumuri. Date arheologice privind teritoriul orașului Cluj-Napoca în secolele X–XIII*, Cluj-Napoca, 2010, s. t.

²⁰ Á. Ritoók, *A templom körüli temetők felfedezése (The discoveries of the Medieval Churchyards)*, în *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania*, Satu Mare, 2007, p. 249–276.

²¹ A. Rush, *Death and Burial in Christian Antiquity*, Washington, 1941.

²² Sz. Szuromi, *A templom körüli temetkezés a középkori egyházfegyelem tükrében (12–13. század) (Burials in the churchyard as reflected in medieval church discipline)*, în *A középkori templom körüli temetők kutatása*, coord. Á. Ritoók, E. Simonyi, OH, 2005, p. 9, nota 2.

²³ Despre această problemă, cu o literatură abundentă, vezi Sz. Szuromi, *op.cit.*, p. 9–10.

²⁴ De exemplu, scrisoarea de privilegiu a papei Pascal II din 1105 către Guido Papiensis. *Ibidem*, p. 10, nota 22.

²⁵ Printre capitularele lui Theodulf, episcop de Orleans (798–818), găsim prima reglementare de atenuare a acestor norme. După normele din *Decretum Gratiani*, în biserică se puteau înmormânta *episcopul, abatii*, respectiv *preoții* și *laicii* vrednici de aceasta. *Ibidem*, p. 10, nota 28.

²⁶ Despre această problemă, cu o literatură abundentă, vezi: Á. Ritoók, *A templom körüli temetők felfedezése (The discoveries of the Medieval Churchyards)*, în *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania*, Satu Mare, 2004, p. 115–124. Despre răspândirea cimitirelor din jurul bisericii în spațiul vest-european, în special în zona renană și bavareză: V. Bierbrauer, *Alammanischer Adelsfriedhof und Frühmittelalterliche Kirchenbauten von St Martin in*

Sinodul din anul 895 a abordat pentru prima oară această chestiune și în canonul 25 se precizează că, *dacă* există posibilitatea defuncției trebuie să fie înmormântați în jurul bisericii.²⁷

Pe teritoriul Regatului Maghiar, după unele păreri în anumite cazuri putem documenta acest tip de cimitir încă de la începutul secolului al XI-lea, însă el se generalizează doar de la sfârșitul secolului al XI-lea – începutul secolului al XII-lea.²⁸ La sfârșitul secolului al XI-lea și începutul secolului al XII-lea, spre sfârșitul domniei lui Ladislau I cel Sfânt (1077–1095) și în perioada domniei lui Coloman Cărturarul (1095–1116), pe baza hotărârilor sinodurilor de la *Szabolcs* (1092), *Tarcal* (în *jurul amului 1100*) și *Strigonium* (1104–1112/1113), defuncții trebuiau înmormântați în jurul bisericilor.²⁹ Aceste necropole sunt denumite în literatura de specialitate „*cimitire din jurul bisericilor*”, iar cele trei necropole cercetate la Dăbâca aparțin acestui tip.

II. Analiza separată a cimitirului din incinta a IV-a de la Dăbâca

II. 1. Stadiul cercetării, topografia necropolei

Cea mai mare necropolă cercetată la Dăbâca este cimitirul din *incinta a IV-a*, unde au fost dezvelite 490 de morminte, la care se adaugă mai multe zeci de morminte distruse de înmormântările ulterioare. Din punct de vedere topografic necropola de la Dăbâca-incinta IV se plasează în partea sud-estică a sitului, apropiindu-se de marginile platoului, după care urmează o alunecare de teren considerabilă, fiind vorba de capătul terasei. Nu este exclus ca înmormântările să fi dus spre est până la capătul terasei. În zona bisericii platoul este la altitudinea de 330 de metri, în zona în care urmează abrupt alunecarea terasei, până la 325 de metri altitudine.³⁰ Așa cum reiese și de pe *figura 1* la o distanță de aproximativ 250 de metri a fost cercetat un alt fragment de cimitir, în „*Grădina lui Tamaș*”, exact la capătul sud-estic a terasei.

Cercetarea lui s-a derulat în mai multe etape, cea mai intensă perioadă fiind în anii '60–70. Din păcate, documentarea sa a fost lacunară sau așa ne-a rămas nouă: s-a păstrat o mare parte a desenelor scheletelor cercetate, respectiv unele informații, precum adâncimea gropii de la nivelul de călcare. Este important faptul că aceste adâncimi au fost măsurate la craniul, bazinul și labele picioarelor defunctului. Din păcate altă documentație de la această necropolă nu a rămas, deși studiind atent aceste desene, este evident că demersul înregistrării a fost minuțios. A rămas o importantă bază de fotografii, din păcate însă, fără a fi înregistrat spatele acestora, valoarea științifică este discutabilă. Diferitele notițe și observații ale autorilor săpăturii nu mai pot fi folosite, respectiv cu greu se poate face legătura cu documentul arheologic.

Dunningen, în *Heimat an der Eschach, Dunningen-Seedorf-Lackendorf*, coord.: von der gemeinde Dunningen, Sigmaringen, 1986, p. 19–40; E. Hassenpflug, *Das Laienbegräbnis in der Kirche. Historisch-archäologische Studien zu Alemannien im früher Mittelalter. Freiburger Beiträge zur Archäologie und Geschichte des ersten Jahrtausends*, Rahden, 1999, p. 31–57; B. Kötting, *Der frühmittelalterliche Reliquienkult und die Bestattung im Kirchengebäude*, AFLNW, 123, Köln/Opladen, 1965; M. Martin, *Das Frauengrab 48 in der Pfarrkirche St. Martin von Schwyz*, MHVK, 66, 1974, p. 139–142; G. Fingerlin, *Kirchen und Kirchengräber in der frühmittelalterlichen Alamania in Südwestdeutschland. Denkmalpflege in Baden-Württemberg*, 1997, p. 44–53. În zona scandinavă: J. Kieffer-Olsen, *Christianity and Christian Burial. The religious background, and the transition from paganism to Christianity, from the perspective of a churchyard archaeologist*, în *Burial and Society. The Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data*, ed. C. K. Jensen, K. H. Nielsen, Aarhus University Press, 1997, p. 185–189. În zona transdanubiană în perioada carolingiană: B. M. Szöke, *Christliche Denkmäler in Pannonien aus der Karolingerzeit*, Zalai Múz., 11, 247–266.

²⁷ E. Hassenpflug, *Das Laienbegräbnis in der Kirche. Historisch-archäologische Studien zu Alemannien im früher Mittelalter. Freiburger Beiträge zur Archäologie und Geschichte des ersten Jahrtausends*, Rahden, 1999, p. 62; Á. Ritoók, *op. cit.*, p. 116.

²⁸ Procesul de creștinare din perspectivă istorico-etnografică: I. Balassa, *A magyar falvak temetői*, Budapest, 1989, p. 10–11.

²⁹ Decretul lui Ladislau I: „*Si quis....mortuos suos ad ecclesiam suam non sepeliert duodecim diebus pane et aqua poenitiet in cippo*”; iar decretul lui Coloman Cărturarul: „*Sepultura christianorum non nisi in atriis ecclesiarum fiat*”. CIH, 1899, 56. I. art. 25, 116. I. art. 73.

³⁰ www.google.earth.com.

Nu s-au făcut nici observații sau analize antropologice, și, în consecință, alte date nu avem decât aprecierile privind mărimile scheletelor făcute pe hârtie milimetrică. Evident însă, pe baza aceasta nu avem cum să ne pronunțăm asupra înălțimii în viață a defunctului. Din păcate scheletele nu s-au păstrat, astfel încât analizele antropologice, de ștronțiu sau de ADN, atât de importante, nu vor fi realizate niciodată, spre pierderea arheologiei românești.³¹

Figura 1. Poziția topografică a necropolelor Dăbâca incinta IV, - Grădina lui Tamaș și - Boldăgă

Numărul mormintelor cercetate în aceste opt campanii, respectiv numerotarea acestora sunt prezentate în *figura 2*:

<i>Anii în care s-a derulat cercetarea</i>	<i>Numerotarea mormintelor</i>	<i>Nr. de morminte cercetate</i>
1964	1–35	35
1965	36–106	71
1968	107–150	44
1969	151–280	130
1973	281–304	24
1976	305–436	132
1977	437–482	46
1986	483–490	8

Figura 2. Stadiul cercetării necropolei din incinta a IV-a

II. 2. Ritualurile funerare (Tabel 1.)

Cercetarea derulată în 8 campanii a dus, așadar, la dezvelirea mai multor sute de morminte. În urma deranjărilor posterioare s-a creat o aglomerare datorită faptului că de foarte multe ori mormintele săpate ulterior au deranjat pe cele vechi, rezultând superpoziții specifice cimitirelor din jurul bisericilor. Mormintele nu s-au grupat sistematizat, și anume în anumite porțiuni ale cimitirului am putut consemna o concentrație importantă de morminte, uneori determinând distru-

³¹ Din păcate această tendință este foarte răspândită: mormântul este privit doar prin prisma inventarului funerar, și nu prin a celui mai important „inventar”: scheletul, omul de altădată, care de foarte multe ori ar putea să ne spună mai multe decât elementele culturii materiale, de foarte multe ori comune. În cursul pregătirii lucrării de doctorat (susținut la Universitatea Eötvös Lóránd din Budapesta, Ungaria) am cercetat sistematic în fiecare muzeu din Transilvania, Partium și Banat. De cele mai multe ori am avut neplăcerea să constat că scheletele umane sau de animale nu s-au păstrat. Unde suntem oare față de „arheologia totală”?

gerea celor vechi. În acest sens putem cita caseta 3 cercetată în 1965 în care pe lângă cele 13 morminte au fost descoperite răsfirate 14 cranii (vezi *pl. 1, 3*). La fel, o concentrație importantă am putut înregistra și în locul unde secțiunea 3 din 1969 se intersectează cu secțiunea 14 din 1977, respectiv mormintele din părțile nordice ale secțiunii 4 din 1976 (vezi *pl. 1*). Este clar că înmormântările sunt foarte dense în jurul bisericii și încep să se rarească înspre sud și vest (zona estică nu a fost cercetată la o distanță mai mare de biserică). Probabil aceasta a fost zona pe dorită de toate familiile, cu alte cuvinte zona care ilustra „statusul” familiei. Trebuie să menționăm și faptul că morminte nu au fost descoperite în partea vestică a bisericii, mai precis probabil în zona de intrare a bisericii, dar nici la începutul celor două părți laterale ale clădirii. Biserica totodată a deranjat câteva morminte, ceea ce atrage atenția că cimitirul putea să funcționeze ori înaintea bisericii, ori paralel cu o altă biserică, eventual construit din lemn.³² Important este însă că la Dăbâca nu a fost până la ora actuală observată pe cale arheologică o altă biserică, fie urmele uneia construită din lemn. Este foarte important de precizat că în această necropolă nu s-au înmormântat.

În cursul cercetărilor de până acum, am ajuns să analizăm 147 de morminte din cele 490 dezvelite. Cu toate că reprezintă doar 30 % din totalitatea mormintelor, unele tendințe generale pot fi observate, respectiv se pot trasa anumite concluzii prudente. Din păcate nici în cazul mormintelor cercetate și nici în cazul altor morminte nu s-au păstrat observațiile despre conturul gropilor și nu s-au făcut observații privind existența sicriului în aceste morminte.

O caracteristică a necropolei din incinta a IV-a este prezența uneia sau a mai multor bucăți de piatră în mormânt. Asemenea cazuri nu sunt³³ multe; din cele 147 de morminte înregistrate de către noi s-au putut marca 16 cazuri în care a fost depusă una sau mai multe bucăți de piatră. Prezența lor s-a putut observa *pe partea stângă a craniului, un cadru de pietre în zona capului, pe partea dreaptă a corpului, pe lângă umărul drept și umărul stâng, pe partea stângă a corpului, pe bazin, pe lângă piciorul drept și laba stângă* (vezi *pl. 5: m. 120, pl. 6: m. 121, pl. 7: m. 129–130, pl. 10: m. 175, pl. 11: m. 195–196, pl. 12: m. 205, pl. 13: m. 274*). Cu toate că nu reprezintă procentajul total, este extrem de clar că de o legitate în depunerea acestor pietre, de diferite dimensiuni în cazul acestei necropole nu putem vorbi. Cum nu avem suficiente răspunsuri privind poziția lor, nu putem răspunde nici în privința semnificației lor.

Orientarea mormintelor urmărea tendința generală în epoca medievală, și anume V-E, sau apropiat de aceasta. Într-un număr important orientarea se apropia de NV-SE și într-un număr mai mic de SV-NE (vezi *pl. 4–16*). Doar o dată orientarea este însemnată foarte apropiat înspre nord, și anume în cazul mormântului 141, care a tăiat mormântul 140. Pe baza planului de săpătură putem vedea că doar o parte a mormintelor a respectat axa E-V, în direcția în care fusese construită biserica (vezi *pl. 1*).

Poziția scheletelor în morminte în marea majoritate a cazurilor analizate de către noi respectă tendințele generale. De câteva ori însă am putut înregistra aspecte funerare care ne demonstrează legătura cu unele ritualuri înregistrate în necropolele păgâne din secolele X–XI. De mai multe ori am putut observa că defunctul a fost așezat pe partea stângă sau dreaptă, iar picioarele sale au fost trase sus. Picioarele defunctului din mormântul 108 au fost trase sus pe partea stângă, fără ca partea superioară a corpului să fi fost aplecată înspre stânga (*pl. 4: m. 108*). Celălalt exemplu înregistrat până acum de către autorul acestor rânduri a fost documentat în cazul mormântului 424: mortul a fost puțin aplecat înspre dreapta, iar picioarele sale au fost puțin trase sus (*pl. 15: m. 424*). Într-un mormânt, și anume nr. 137, picioarele au fost așezate unul peste celălalt (vezi *pl. 6: m. 137*).

³² Despre existența bisericilor din lemn și apariția lor frecventă în izvoarele scrise, vezi P. Németh, *Die kirchliche Baukunst im Komitat Szabolcs und Szathmár in dem frühen Zeitalter der Arpaden*, în *The First Millenium of Hungary in Europe*, eds K. Papp, J. Barta, Debrecen, 2002, p. 84–91.

³³ Este vorba de mormintele 114, 120, 121, 129, 130, 192, 195, 196, 203 (232, 233), 205. a-b, 274, 328, 329, 330, 349, 350.

Înmormântările duble și triple sunt atestate într-un procent semnificativ în necropola din incinta a IV-a. O înmormântare dublă este mormântul scheletelor 278 și 281, al căror mormânt a fost așezat peste mormântul 282. În privința înmormântărilor triple menționăm mormintele 203, 232 și 233, în care alături de doi adulți, am putut documenta și un infans II (vezi *pl. 12: m. 203, 232–233*). Din păcate, nu dispunem de analiza antropologică a scheletelor, iar lungimea scheletelor de adult erau egale. În unele cazuri la prima vedere s-ar putea crede că sunt morminte duble, însă la o analiză mai atentă se vede foarte clar că sunt superpoziții, unele schelete fiind departajate doar de câteva centimetri unul față de celălalt.

Din cele 147 de situații analizate, doar în 101 de cazuri oasele mâinilor s-au păstrat intacte și au putut fi documentate, ceea ce înseamnă o pierdere de informație de 31,29 %. În cursul analizării poziției brațelor trebuie să avem în vedere unele cauze obiective care nu pot fi puse în legătură cu așezarea corpului în mormânt, ci mai degrabă cu deplasarea unor părți ale corpului odată cu putrezirea acestuia. Am încercat să încadrăm poziția brațelor într-un sistem utilizat și în alte studii,³⁴ la care am adăugat și o altă poziție, pe care, mai târziu, le-am clasificat în cinci grupe principale.

Poziția brațelor:

Poziția I: brațele așezate pe lângă corp. Cazuri: mormintele 1, 107, 108, 109, 110, 112–119, 122–124, 128–131, 133–137, 141–142, 147, 149, 156. a–i, 187. a–b, 189, 190. a–b, 193, 195–197, 201–202, 203 (232, 233), 204. a–b, 208, 226. a–b, 232–233, 274–276, 278–282, 326, 328, 331, 347–350, 353, 355, 365–366, 368, 422–423, 425, 427–429, 431, 437, 439, 441 (442–443), 444 (451), 447 (438), 448, 474–476.

Poziția II: brațul drept așezat pe lângă corp, iar cel stâng îndoit la 90° pe piept. Cazuri: mormintele 3, 132, 138 și 199.

Poziția III: brațul stâng așezat pe lângă corp, iar cel drept îndoit la 90° pe piept. Cazuri: mormintele 139, 146, 217 și 364.

Poziția IV: ambele brațe au fost îndoite la 10–20° și așezate pe marginea bazinului. Cazuri: mormântul 207.

Poziția V: brațul drept așezat pe lângă corp, iar cel stâng îndoit la 45°. Cazuri: mormântul 192.

Poziția VI: brațul stâng așezat pe lângă corp, iar cel drept îndoit la 45°, așezat pe bazin sau pe antebratul drept. Cazuri: mormintele 205. a–b, 351.

Poziția VII: cele două antebrațe la 22–45° așezate sau puse unul peste altul pe clavicule. Nu cunoaștem nici un caz în necropola din incinta IV.

Poziția VIII: brațul drept așezat pe stern la 45°, iar cel stâng pus pe bazin la 90°. Caz: mormântul 162. a–d.

Poziția IX: brațul drept așezat pe bazin la 45°, iar cel stâng așezat la 90° pe bazin. Caz: mormântul 160.

Poziția X: brațul drept îndoit și pus la 45° pe bazin, cel stâng la 45° pe așezat pe stern. Nu cunoaștem nici un caz în necropola din incinta IV.

Poziția XI: brațul drept așezat pe stern sau pe claviculă, iar cel stâng întins pe lângă corp. Nu cunoaștem nici un caz în necropola din incinta IV.

Poziția XII: brațul drept întins pe lângă corp, cel stâng pus pe stern. Nu cunoaștem nici un caz în necropola din incinta IV.

Poziția XIII: brațele așezate unul peste altul sau puse unul lângă altul pe pântec. Nu cunoaștem nici un caz în necropola din incinta IV.

Poziția XIV: brațele așezate în formă de cruce peste osul sacru sau așezate unul în altul, fie lăsate unul pe lângă altul, fie unul peste altul. Cazuri: mormintele 163. a–e, 175, 178 și 424.

³⁴ Gáll *Analysis and comparison of burial customs in the 10–11th century in the Transylvanian basin, Crișana and Banat*, în *Dacia N. S.*, XLVIII–XLIX. 2004–2005, 369: fig. 8.

Poziția XV: brațul drept îndoit 90°, iar cel stâng îndoit 45° și așezat pe bazin. Nu cunoaștem nici un caz în necropola din incinta IV.

Poziția XVI: brațul drept îndoit 90°, cel stâng așezat pe claviculă sau stern. Nu cunoaștem nici un caz în necropola din incinta IV.

Poziția XVII: brațul drept îndoit 45° și așezat pe stern, respectiv cel stâng îndoit 45° pe bazin. Nu cunoaștem nici un caz în necropola din incinta IV.

Poziția XVIII: brațul drept adus la umăr, iar cel stâng îndoit pe lângă corp. Caz: mormântul 477.

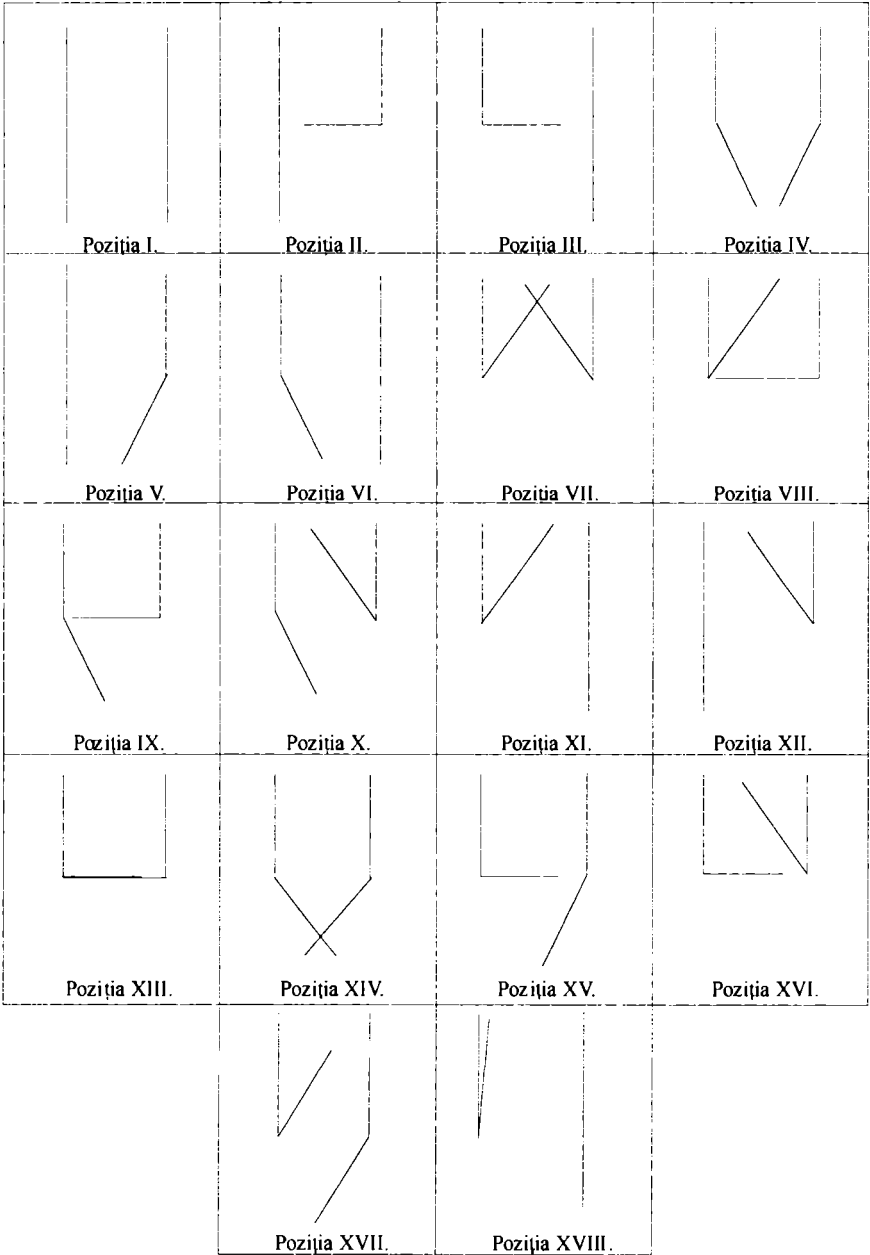

Figura 3. Variante ale poziției brațelor (E. Gáll 2004–2005, 369: fig. 8, întregit cu poziția XVIII)

În necropola analizată, astfel din cele 18 variante ale poziției brațelor cea mai reprezentativă, aproape exclusivă este poziția nr. I, chiar dacă, așa cum am amintit până acum baza de date include doar 147 de morminte:

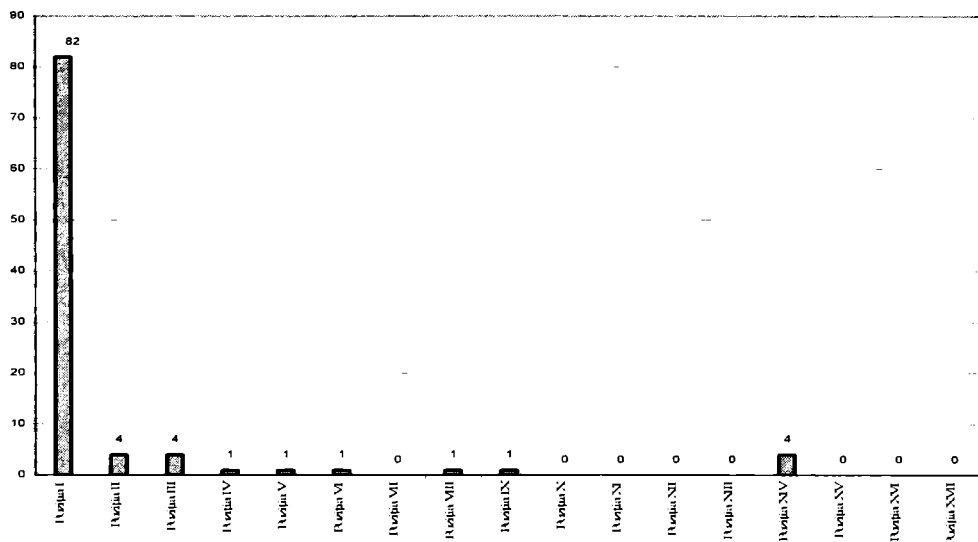

Figura 4. Variația poziției mâinilor în necropola din incinta IV

Am încercat să combinăm aceste variante ale poziției brațelor în cinci grupe principale:

În *grupa I-a* am încadrat pozițiile I, IV, V și VI. Acestea reprezintă de fapt poziția mâinilor întinse pe lângă corp, care, din anumite cauze, au ajuns pe bazin. Un motiv ar putea să fie învelirea în giulgiu sau anumite fenomene legate de putrezirea corpului. Această grupă are cea mai mare variație a pozițiilor brațelor. Din 101 cazuri înregistrate, 86 se încadrează în această grupă, respectiv 85,14%.

În *grupa a II-a* am încadrat pozițiile brațelor II, III, IX și XV. În aceste cazuri unul dintre brațe a fost întins pe lângă corp, iar celălalt îndoit la 90° a fost așezat pe burtă. De acest grup aparțin 9 morminte din două situri și constituie doar 8,91% din variantele poziției brațelor din necropolele din zona Clujului.

Grupa a III-a este grupa brațelor așezate pe stern. În această grupă am încadrat variantele poziției brațelor nr. VII–VIII, X–XII, XVI și XVII. Se cunoaște un singur caz, care reprezintă 0,99 %.

În *grupa a IV-a* am încadrat poziția brațului nr. XIV. Aceasta a fost documentată de patru ori, ceea ce reprezintă 3,96%.

În *grupa a V-a* am încadrat poziția brațului nr. XIII. În necropola din incinta a IV-a nu este cunoscută nici un caz.

În *grupa a VI-a* am încadrat poziția brațului nr. XVIII. În necropola din incinta a IV-a cunoaștem un singur caz, și anume din mormântul 477, care reprezintă 0,99 %.

Din următoarea reprezentare grafică reiese faptul că grupa I-a reprezintă 85,14% din total, în schimb celelalte grupe, în mod proporțional, reprezintă procentaje cu mult mai mici în necropola din incinta a IV-a.

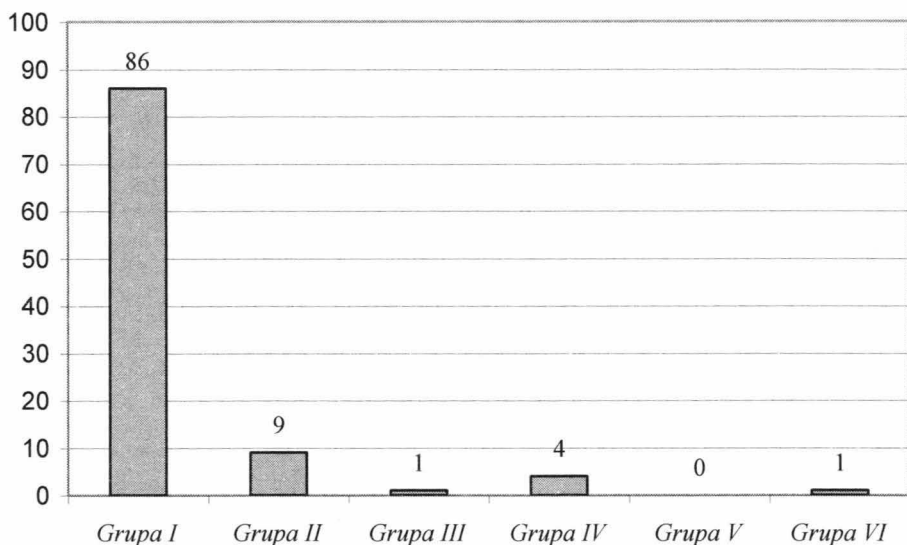

Figura 5. Grupuri de variații ale poziției mâinilor

Analizând ritualurile funerare și inventarul mormintelor, am putut ajunge la concluzia că grupa I este înregistrată, și în secolele XI–XII, cantitativ într-un număr foarte mare.³⁵ În privința cazurilor din grupele II–IV, acestea pot fi interpretate ca fenomene izolate în necropola din incinta IV. Conform anumitor opinii, acestea reprezintă *influențe ale creștinismului bizantin*.³⁶ Contrar acestei teorii putem cita poziții asemănătoare ale brațelor documentate în necropolele galo-romane din secolele II–III,³⁷ din epoca antică târzie - din aria culturii Sântana de Mureș-Cerneahov (vezi *pl. 19. 1–9.*) sau din Germania,³⁸ respectiv din necropolele gepidice (vezi *pl. 19. 10–11.*), longobarde (vezi *pl. 19. 12.*) sau merovingiene din secolele V–VII.³⁹ Din epoca „mongolă”, adică din secolele XIII–XIV, provin două morminte cu brațele așezate unul peste celălalt (poziția XIV) descoperite în zona Altailor la Kudyrge (vezi *fig. 6. A–C*),⁴⁰ dar și un

³⁵ Analiza poziției brațelor celor înhumați din secolele X–XI în Bazinul Transilvan, în Banat și în Partium: E. Gáll, *A honfoglalás- és kora Árpád kori temetők és szórványleletek elemzése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban* (The analysis of the 10th and 11th centuries' burial sites and stray finds in Banat, Partium and the Transylvanian Basin), Doktori disszertáció, Budapest, 2008, vol. I, p. 48–60.

³⁶ Aceste poziții ale brațelor s-au înregistrat într-un număr important în necropolele de la Hunedoara și Moldovenesti. Aceste poziții ale brațelor au fost legate de creștinismul bizantin de către J. Gy. Szabó, *A keleti kereszténység egyik ismertetőjegyé temetkezéseinkben* (Einige Kennzeichen des östlichen Christentums in den Bestattungen), JPMÉ, 23, 1984, p. 83–97.

³⁷ De exemplu, poziția brațelor din necropola de la Avenche. B. Castella, *La necropole gallo-romaine d'Avenches „En Chaplix”*. Fouilles 1987–1992, vol. I, Lausanne, 1999, Fig. 87. T. 55, Fig. 99. T. 343, Pl. IV. T. 343.

³⁸ De exemplu, necropola din epoca antică târzie de la Maurten-Burggartengasse. B. Wewerka, *Spätantike Gräber im Bereich der Burggartengasse in Maurten a. d. Donau – ein Vorbericht*, în *Zentrum und Peripherie-Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte*, coord. H. Friesinger, A. Stuppner, MPK, 57, 2004, p. 415, Fig. 4.

³⁹ Asemenea situații au fost documentate în necropola din secolele IV–VII de la Yverdom și în cea de la Grande Oye, datată în secolele VI–VII. J. Urlacher, Fr. Passard, G. Manfredi, *La nécropole mérovingienne de la Grande Oye à Doubs, Saint Germain-en-Laye*, 1998, m. 39: fig. 197; m. 68: fig. 199; m. 74: fig. 200; m. 295: fig. 251; m. 302: fig. 258; L. Steiner, Fr. Menna, *La nécropole du pré de la cure à Yverdon-les-Bains (IVe-VIe s. ap. J.-C.)*, Lausanne, 2000, vol. I., Fig. 16., Fig. 39: T. 221., Fig. 69., Fig. 83: T. 163., Fig. 84: T. 60., Fig. 146: T. 177., Vol. II. Fig. 336: T. 18., Fig. 330: T. 7–8, 12., Fig. 331: T. 10., Fig. 347: T. 36.; I. Bóna, M. Nagy, *Gepidische Gräberfelder am Theisgebiet*, I, MGAH, Budapest, 2002, p. 197–237; I. Bóna, J. Cseh, M. Nagy, P. Tomka, Á. Tóth, *Hunok-Gepidák-Langobardok. Történeti régészeti tézisek és címszavak*, MÖK, 6, Szeged, 1993.

⁴⁰ R. Kenk, *Früh- und hochmittelalterliche Gräber von Kudyrge im Altai*, AVA, 3, München, 1982, p. 70–73, Abb. 26–27.

mormânt în care brațele erau așezate unul peste celălalt, în regiunea Tuva vestică la Sut-Chol, kurgan KĖ-1 (poziția III), datat în secolul VIII.⁴¹ Totodată, dorim să atragem atenția și asupra unor descoperiri sarmatice din zona Prutului și a Nistrului: la Plavni tumulul II-mormântul 2, brațul stâng al decedatului a fost așezat pe abdomen (poziția II), iar în necropola II, tumulul II-mormântul 9 de la Taraclia, mortului i-au fost așezate ambele mâini pe clavicule (poziția VII).⁴² Cum interpretăm această situație? În orice caz, cu greu putem lega aceste morminte datate în secolul I p. Chr. de creștinism. De menționat că în toate aceste zone grupele II–VI apar într-o cantitate neimportantă.

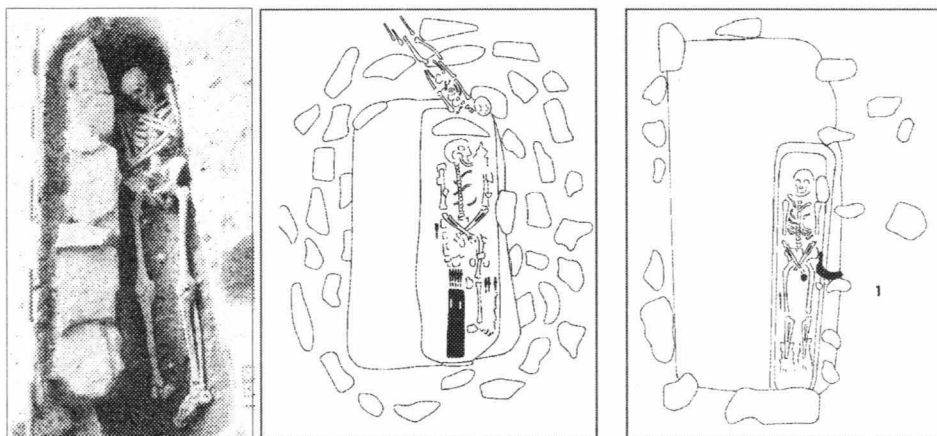

Figura 6. Maurten-Burggartengasse-m. 98, Kudyrğë-m 14. și 17
(B. Wewerka 2004, Abb. 4; R. Kenk 1982, Abb. 26–27.)

Observațiile colegului din Ungaria, Miklós Takács sunt demne luate de vedere. Într-o analiză excelentă a urmărit necropolele din secolele VIII–X și pe cele din secolele X–XI de pe teritoriul Bulgariei, comparându-le cu cele din Serbia, Macedonia și Croația.⁴³ A reușit să demonstreze că poziția de mâini pe lângă corp pe teritoriul bulgar este documentată într-un procent redus (dar nu lipsește), iar poziția de mâiniconsiderate de către Szabó reprezintă un procentaj mult mare, dar și acestea la rândul lor sunt foarte diversificate.⁴⁴ În acest sens, Takács a citat și un izvor narativ ortodox din secolul XIII, în care era amintit că „*ei (latinii) când înmormântează un mort, nu îi pun mâinile în formă de cruce, ci i le întind pe lângă corp*”.⁴⁵

Fără să luăm o poziție în această dispută, putem să precizăm că variantele II–V (caracterizate de către Szabó „bizantine”) ale poziției brațelor au fost înregistrate și în mormintele stratului militar de tradiție păgână în care sunt și resturi ale calului. Acestea au fost documentate în zonele sudice, de câmpie, ale Bazinului Carpatic, în necropole datate la mijlocul secolului al X-lea (Nădlac, Salonta și Șiclău) sau din Transilvania de Sud, datate la sfârșitul secolului X (Orăștie-Dealul Pemilor X2).⁴⁶

Se poate pune întrebarea cum putem vedea răspândirea creștinismului de factură bizantină în aceste zone, dacă aceste indicii arheologice reprezintă procente infime, lucru dovedit cel mai clar de către analizele atât în necropolele păgâne, cât și în cele deja creștine?

⁴¹ R. Kenk, *Frühmittelalterliche Gräber aus West-Tuva*, AVA, 4, München, 1982, p. 37, Abb. 30.

⁴² V. Bărcă, *Istorie și civilizație. Sarmatii în spațiul est-carpatic (sec. I a. Chr.-începutul sec. II p. Chr.)*, Cluj-Napoca, 2006, p. 347, 362, Fig. 93, 123.

⁴³ M. Takács, *Egy vitatott kértartásról (On a debated gesture)*, în *A középkori templom körüli temetők kutatása*, coord. Á. Ritoók, E. Simonyi, OH, 2005, p. 85–102.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 89–92.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 91.

⁴⁶ Pentru analiza acestora vezi: E. Gáll, *op. cit.*, vol. I., p. 45–107.

Un alt aspect foarte dezbătut în literatura de specialitate este problema *obolurilor*.⁴⁷ La Dăbâca-incinta IV au fost descoperite *oboluri* în șapte morminte, dintre care doar 5 au putut fi identificate de către noi până acum, și anume în mormintele 1, 119, 188, 190, 483. După datele enunțate de către Petru Iambor, cele șapte monede descoperite în cinci morminte,⁴⁸ în cea mai mare parte în gura defunctului (excepția constituie mormântul 1, despre care nu suntem convinși că a fost obol, în acest sens vezi *pl. 2*) au fost emise de către Ladislau I (1077–1095) (o monedă), Ștefan al II-lea (1114–1131) (o monedă), Béla al II-lea (1131–1141) (două monede), Géza al II-lea (1141–1161) (o monedă) și Béla al III-lea (1172–1196) (două monede). Se remarcă lipsa monedelor emise în perioada lui Coloman Cărturarul (1095–1114), respectiv având în vedere cunoștințele noastre din alte necropole și doar o monedă emisă în perioada lui Ladislau I.⁴⁹

II. 3. Inventarul funerar

Inventarul funerar este caracteristic cimitirelor din jurul bisericilor cunoscute și dateate în secolele XI–XIII. Din cele 490 de morminte în statistica lui Iambor au fost cunoscute 54 de morminte din care provin inele de tâmplă în formă de S confecționat din bronz și 30 de morminte în care au fost înregistrate același tip de podoabă din argint.⁵⁰ Această informație este însă puțin eronată deoarece cunoaștem și morminte din care provin inele de buclă confecționate atât din bronz, cât și din argint (de exemplu, în acest sens, mormintele 201, 202 și 364). Totodată din cele 147 de morminte analizate de către noi un număr de 46 de morminte conținea diferite tipuri de inele de buclă. Astfel este foarte probabil ca arheologul ardelean să fi realizat o greșit statistică. În orice caz, în această privință ne putem pronunța după investigarea integrală a necropolei.

Pe baza analizelor, respectiv pe baza datelor publicate până acum de Iambor, inelele de buclă cu capătul în formă de S au mai multe forme:

1. *Inele de buclă simple cu capete deschise, distanțate (1a) sau cu capete deschise, suprapuse unul peste celălalt (1b)*

2. *Inelele de buclă cu capătul în formă de S:*

2a. *Inele de buclă cu capătul în formă de S simplă, cu sârmă subțire*

2b. *Inele de buclă cu capătul în formă de S, decorate cu linii canelate prin incizare*

Pe baza materialului arheologic analizat până acum putem trage concluzia că în mormintele incintei a IV-a de la Dăbâca este dominant portul *unuia* sau *a două* inele de buclă,⁵¹ doar de câteva ori fiind înregistrate mai multe exemplare (3 *bucle de păr*: mormintele 172, 188 și 355; 4 *bucle de păr*: mormântul 448; 5 *bucle de păr*: mormântul 146; 6 *bucle de păr*: mormântul 351). Pe baza acestei observații se poate presupune că portul „clasic” al părului din secolul al X-lea a rămas în continuare în modă, dar paralel cu acesta a intrat în modă și un alt fel de purtare a părului. Odată cu răspândirea inelelor de buclă cu capăt în formă de S s-a răspândit un mod de împodobire a capului,⁵² pe care erau montate aceste inele, mai ales în cazul femeilor, deși apar și în morminte de bărbați. În acest sens portul a *trei*, *patru*, *cinci* sau *șase* inele de buclă în morminte subliniază apariția unui port nou, necunoscut în secolul X.

capătul în formă de S, dar apariția primului tip, atât de caracteristic necropolelor din secolul X, denotă că acest tip de podoabă nu dispare la sfârșitul secolului al X-lea, cum se credea mult timp în literatură, ci a fost folosit mult mai îndelungat, și în cursul secolelor XI–XII.

⁴⁷ Despre ritualul de a depune oboluri, analiza lui în spațiul transilvan, vezi: E. Gáll, *op.cit.*, p. 369–373.

⁴⁸ P. Iambor, *Așezări fortificate din Transilvania (sec. IX–XIII)*, Cluj-Napoca, 2005, p. 187.

⁴⁹ În perioada lui Ladislau I am putut înregistra un număr important de emisii de monede, care de obicei sunt prezente într-un număr important în necropolele perioadei.

⁵⁰ P. Iambor, *loc. cit.*

⁵¹ Această observație s-a putut face și în cazul celorlalte necropole ale Bazinului Transilvan, Partium și Banat dateate în secolele X–XI. E. Gáll, *A honfoglalás- és kora...*, vol. I, p. 141.

⁵² B. M. Szőke, L. Vándor, *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője (Arpadenzeitliche Gräberfeld von Pusztaszentlászló)*, în FAH, Budapest, 1987, p. 57–59.

În contradicție, în legătură cu inelele de buclă cu capătul în formă de S, discuțiile s-au axat în general pe începutul folosirii. Mai demult în literatura de specialitate, tipurile variate de inele de buclă au fost datate în aceeași perioadă pe tot cuprinsul Bazinului Carpatic fără a se lua în considerare aspectele, diferențele și realitățile microregionale. Este adevărat că aceste tipuri de inele de buclă au fost folosite mult mai devreme în părțile Boemiei sau în nord-estul Bazinului Carpatic, însă pentru folosirea în zona Someșului Mic și în zona Dăbâcăi nu avem indicii înainte de secolul XI. În articolul nostru în care am analizat răspândirea inelelor de buclă cu capătul în formă de S, am putut demonstra destul de clar că, pe baza datelor avute la dispoziție, aceste podoabe în Bazinul Transilvaniei sunt cunoscute doar în *fragmentele de cimitir pe care le putem data doar în/din secolul XI*.⁵³

Trebuie să analizăm separat *inelele de buclă cu capătul în formă de S, decorate cu linii canelate*, deoarece folosirea lor a fost datată în literatura de specialitate între mijlocul secolului al XI-lea și mijlocul secolului al XIII-lea.⁵⁴ Exemplarele descoperite în necropola din incinta a IV-a, având în vedere și datarea oferită de monedele regilor maghiari de la sfârșitul secolului al XI-lea și din secolul al XII-lea întăresc aceste observații.

Folosite în special în moda feminină, diferite tipuri ale *acelor de păr* sunt cunoscute încă din Egiptul antic, dar portul acestor podoabe este înregistrat și în cazul etruscilor, grecilor sau în epoca romană.

Printre descoperirile din necropola incintei a IV-a, două exemplare sunt cunoscute, așa cum reiese din registrul de inventar.⁵⁵ Variantele apropiate din aur și argint ale acestuia le cunoaștem încă din secolul VI în zona merovingiană în mormântul foarte bogat de femeie de la Aregonde (datarea exactă a acestuia este anul 584).⁵⁶ Am putut documenta o piesă asemănătoare în m. 131 de la Brécláv-Pohánsko.⁵⁷

Acele de păr au fost încadrate de către István Bóna între elementele specifice culturii materiale ale Regatului Maghiar din secolul XII,⁵⁸ acestea având strânsă legătură cu schimbarea portului părului.⁵⁹ În secolul XII însă, nu apar în fiecare necropolă (putem spune că de fapt sunt destul de rare) și cantitatea lor varia de la caz la caz. Au fost înregistrate într-o cantitate mare în necropolele de la Morești-Citfalău, unde din mormintele 2, 8, 9, 16 și 18 (anul săpăturii 1952), respectiv din 4, 13 și 23 (anul săpăturii 1954) provin în totalitate 70 de exemplare.⁶⁰ Din cauza stadiului redus al săpăturilor din Transilvania mult mai puține ace de păr au fost înregistrate în centrele orașenești ale epocii medievale: Târgu Mureș,⁶¹ Alba Iulia – Catedrala romano-catolică,⁶² Cluj-Piața Centrală mormântul 21 (X),⁶³ Dăbâca-Boldăgă m. 11,⁶⁴ dar în ultima perioadă au

⁵³ E. Gáll *The date of the appearance of the S-ended lock-rings in the Transylvanian Basin*, EN, XIX, 2009, 157-176; E. Gáll, *A honfoglalás- és kora...*, vol. I, p. 152.

⁵⁴ B. Szöke, *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*, Rég. Tan., I, Budapest, 1962, p. 89; B. M. Szöke, L. Vándor, *op. cit.*, p. 51–52.

⁵⁵ La Petru Iambor apar trei descoperiri, dar nu este exclus să fi luat în considerare și descoperirea din mormântul 11 din cimitirul de la Dăbâca-Boldăgă.

⁵⁶ P. Périn, *Le mobilier funéraire de la tombe d'Aregonde*, în *Rome les Barbares. La naissance nouveau monde*, coord. E. Berard, A. Coseddu, Venezia, 2008, p. 432–435.

⁵⁷ Fr. Kalousek, *Breclav-Pohansko. Velkomoravske Pohrebiste u Kostela (Großmährische Gräberfeld)*, I, Brno, 1971, p. 87, Pl. 133. I.

⁵⁸ I. Bóna, *Arpadenzeitliche Kirche und Kirchhof im südlichen Stadtgebiet von Dunaujváros*, Alba Regia, XVI, 1978, p. 140–141.

⁵⁹ E. Bárdos, *Középkori templom és temető Kaposvár határában (Előzetes jelentés a leletmentő ásatásról) (A mediaeval Church and a Cemetery on the Confines of Kaposvár)*, SMK, 3, 1978, p. 194.

⁶⁰ K. Horedt, *Morești. Band 2. Grabungen in einer mittelalterlichen Siedlung in Siebenbürgen*, Bonn, 1984, Abb. 33–36.

⁶¹ R. R. Heitel, *Archäologische Beiträge zu den romanischen Baudenkmälern aus Südsiebenbürgen*, RRHA, IX/2, 1972, p. 154, Fig.

⁶² D. Protase, *Cercetările arheologice din 1953 în cetatea de la Alba Iulia*, SCI-Cluj, VII/1-4, 1956, p. 15–19.

⁶³ E. Gáll-B. Gergely, *Kolozsvár születése. Régészeti adatok a város kora középkori történetéhez (Clujul în secolele X-XIII. Date arheologice despre istoria din epoca medieval timpurie a „Orașului Comoară” - The Birth of Cluj. Historical Data Related to the City's History from the 10th to the 13th Century)*, Kolozsvár (Cluj-Napoca), 2009, Pl. 58. 12.

⁶⁴ Mormântul 11 de la Boldăgă: M.N.I.T. Nr. de inv. F. 18015.

început să apară și în săpăturile zonelor rurale, de sate, ca de exemplu în mormântul 43 de la Ulieș (juvenil).⁶⁵

În alte zone ale Regatului Maghiar din secolul XII la fel nu este cunoscută răspândirea lor generală. Asemenea exemple am putut înregistra la Kiszána (1 exemplar),⁶⁶ Békés (1 exemplar)⁶⁷ și Kaposvár,⁶⁸ dar au fost înregistrate și în așezări.⁶⁹ În cazul mormântului 21 (X) din Cluj-Napoca Piața Centrală, al mormântului 55 de la Kiszána, al mormântului 75 de la Békés, ale mormintelor 149 și 272 de la Kaposvár și din mormântul 4 din suprafața 1954 de la Morești apare doar câte un singur exemplar, iar în contrast cu aceasta, din celelalte morminte de la Kaposvár și Morești provin între 8–12 bucăți. Pe baza acestor constatări putem afirma că portul acestor ace de păr era extrem de variat.

În necropola din incinta a IV-a portul *inelenor digitale* este foarte redusă. Astfel din cele 490 de morminte în doar patru sunt înregistrate inele digitale, de fiecare dată doar un singur exemplar. Poziția lor o cunoaștem în două situații: în cazul mormântului 114 inelul este cunoscut de pe degetul patru a mâinii drepte, iar în contradicție, în mormântul 190 a inelul este cunoscut de pe degetul patru al mâinii stângi (vezi *pl. 5: m. 114, pl. 11: m. 190*). În cazul mormintelor 108 și 391 din păcate nu avem încă date exacte despre poziția lor.

Din punct de vedere tipologic aceste inele se încadrează în categoria inelenor de bandă. Unul singur, și anume din mormântul 108 este decorat cu incizii, dar fără să aibă regularitate precisă. Din celelalte trei morminte sunt cunoscute inele digitale în formă de bandă simple, fără decor, doar că în două din cazuri acestea au fost înguste, iar în cazul al treilea aceasta era mai lată.

Inelele digitale în formă de bandă, cu decor în zigzag din mormintele 41 și 75 din necropola de la Mănăștur sunt date cu monedă emisă de Ladislau I la sfârșitul secolului XI și începutul secolului XII. În alte zone ale Bazinului Carpatic acestea sunt cunoscute încă din epoca avară,⁷⁰ dar într-o cantitate precisă mult mai mică sunt cunoscute și din secolul X.⁷¹

Din mormântul 146 de adult provine și un șir de mărgel, împreună cu 5 inele de buclă în formă de S. Iambor pomeneste de trei șiraguri de mărgel, dar ilustrează numai două, care au fost notate și în registrul de inventar.⁷²

Pe baza acestor elemente ale culturii materiale, și în special pe baza datării oferite de monedele emise de regii arpadieni, încadrarea cronologică a cimitirului poate fi stabilită la sfârșitul secolului al XI-lea – începutul secolului al XIII-lea. Însă așa cum am constatat și la Cluj-Mănăștur, cu ocazia analizei orizontal-stratigrafice ale necropolei amintite, exista un fragment al acesteia, care putea să fi fost utilizată înainte de perioada de domnie a lui Ladislau I.⁷³ Această observație este valabilă și în cazul necropolei de la Dăbâca: până când nu putem realiza o analiza amănunțită pe toată întinderea necropolei, datarea făcută exclusiv cu monede reprezintă un risc major.

⁶⁵ Cs. Derzsi-A. Sófalvi, *Régészeti kutatások a kányádi középkori templomnál [2005-2006]* (Cercetări arheologice la biserica medievală din Ulieș [2005-2006]) - *Archaeological researches at the medieval church of Kányád [2005-2006]*, AS. 2008. p. 269, 275.

⁶⁶ Mormântul 55. J. Gy. Szabó, *Gótikus pártaövek a kishánai vár temetőjéből* (Spätmittelalterlichen Prunkgürteln aus dem Burg-Friedhof von Kishána), EMÉ, VIII-IX, 1970-1971, p. 72: Fig. 4. 3.

⁶⁷ Mormântul 75. O. Trogmayer, *X-XII. századi magyar temető Békés-Povárdzagon* (Ein ungarische Friedhof in Békés), MFMÉ, 1962, p. 13, 22, 25.

⁶⁸ Kaposvár-drumul nr. 61-m. 94 (9 exemplare), - m. 99 (15 exemplare), - m. 107 (12 exemplare), - m. 149 (1 exemplar), - 183. m. (6 exemplare), - 184. m. (3 exemplare), - 272. m. (1 exemplar). E. Bárdos, *Középkori templom és temető Kaposvár határában* (Előzetes jelentés a leletmentő ásatásról) (A mediaeval Church and a Cemetery on the Confines of Kaposvár), SMK, 3. 1978, Pl. II. 14-30, III. 1-7, 14-25, IV. 14. 20-28, VI. 8.

⁶⁹ Din săpătura lui Balázs Gergely de la Székely (*jud. Szabolcs-Szatmár, Ungaria*) a fost recuperat dintr-un bordei un ac de păr de acest tip, care datează în această perioadă situl respectiv. Din păcate descoperirea este nepublicată.

⁷⁰ B. M. Szöke, L. Vándor, *op. cit.*, p. 74.

⁷¹ E. Istvánovits, *A Rétköz honfoglalás és kora Árpád-kori emlékei. Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírletei 4*, Nyíregyháza, 2003, p. 305.

⁷² P. Iambor, *op. cit.*, p. 187.

⁷³ E. Gáll-B. Gergely, *op. cit.*, Pl. 44.

III. De la cimitirul păgân până la necropolele din „jurul bisericii”. Câteva idei despre acest termen

Atât în cazul necropolelor de la Dăbâca-incinta IV, Grădina lui Tamaș sau Boldăgă, cât și în cazul altor necropole trebuie să punem întrebarea cine a fost înmormântat în aceste necropole? Putem defini straturi sociale, populații cu origini culturale diferite? În această fază a cercetării nu putem avea asemenea scopuri. Un lucru este cert, ce s-a observat și în cazul tuturor cimitirelor „din jurul bisericii”, că grosul mormintelor se grupează în jurul bisericii.

Dacă în epocile anterioare distincția socială a fost reprezentată de arme, uneori împodobite cu garnituri de argint și aur, de îngroparea cailor pe lângă stăpân, foarte multe podoabe, etc.⁷⁴ începând cu procesul de creștinare, uneori probabil brutală al lui Ștefan I (sfințit în 1083) distincția socială a individului, respectiv a familiei va reprezenta o înmormântare cât mai apropiată de biserică sau chiar în biserică. O tendință de acest gen, de fapt o *modă* de reprezentare socială ilustreu în vest Capitulariile lui Theodulf, potrivit cărora în biserică se puteau înmormânta *episcopul, abații, respectiv preoții*, și poate cel mai important, *laicii* vrednici de aceasta. Acest „*concurș*” de reprezentare a bogăției, a puterii și a poziției familiale a însemnat pentru laicii epocii medievale exact același lucru, cum și pentru strămoșii lor depunerea armelor sau cailor, respectiv a podoabelor foarte diverse. Prin „*sărăcia*” inventarului funerar noi nu trebuie să vedem „*sărăcie*”, ci modestia (poate uneori falsă) a creștinismului medieval. Modestia este cuvântul cheie, dar încercarea de a ilustra puterea, prestigiul a rămas, doar a găsit noi forme de exprimare.⁷⁵ Cel mai important de manifestare a *acesteia este înmormântarea în biserică, respectiv cât mai apropiat de aceasta.*⁷⁶

IV. Relația dintre necropola de la Dăbâca incinta IV-a și necropolele de la Dăbâca-Grădina lui Tamaș și Dăbâca-Boldăgă (Boldogasszony)

Un ultim aspect ce trebuie dezbătut este relația acestui cimitir cu cele două cimitire și mai ales cu cimitirul din Grădina lui Tamaș. Cimitirul în cauză a fost descoperit la cca. 250 de metri de necropola dezbătută. Un aspect foarte important în acest sens este fără îndoială faptul că în cazul sitului de la Grădina lui Tamaș s-au înmormântat și în interiorul bisericii, lucru ce nu se poate spune și despre cimitirul din incinta a IV-a. Cum putem aprecia acest fenomen? Erau două comunități distincte din punct de vedere religios, așa cum propunea Petru Iambor?⁷⁷ Dar care sunt argumentele în acest sens? Trebuie să menționăm totodată că în mare parte și acel sit funerar funcționa mai ales în secolul XII, așa cum dovedesc monedele lui Bela al II-lea (1131–1141) și Geza al II-lea (1141–1162). Nu poate fi de fapt în aceste două cazuri o reprezentare a realităților sociale, respectiv puternicii, conducătorii cetății, preoții, în cimitirul descoperit în Grădina lui Tamaș, respectiv indivizii provenind din straturi sociale mai joase în cimitirul din incinta a IV-a? Toate aceste întrebări își pot găsi răspunsuri în cursul cercetărilor viitoare (vezi *pl. 17*).

⁷⁴ Despre tipurile de cimitire și tipuri de inventare în cimitire în Bazinul Transilvaniei din secolele X., respectiv XI, vezi: E. Gáll *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság temetőinek lehetséges társadalmi besorolásáról és buktatóiról. Kérdések és feltevések.*, HK, 122/1–2, 2010, 3–43.

⁷⁵ Este interesant că depunerea de *săbii* sau *spade* în mormintele importantelor personaje transilvanice (re)devine o modă din secolele XVI–XVII, mai ales în cazul persoanelor înmormântate în biserică. Trebuie să punem întrebarea neapărat: putem vorbi de răspândirea mentalității cumva păgâne? În acest sens cel mai bun exemplu este săpătura lui Pósta Béla, Roska Márton și Kovács István de la Alba Iulia: Pósta *A gyulafehérvári székesegyház sirleletei (Les trouvailles sepulcrales de la cathédrale de Gyulafehérvár)*, Dolg. Erdélyi Nemzeti Múzeum, VIII, 1917, 1–155. Un fenomen asemănător este cunoscută și din Scandinavia, în epoca medieval târzie: J. Kiefer-Ollsen, *op. cit.*, 188, nota 17.

⁷⁶ O analiză privind necropolele „din jurul bisericii” vezi: E. Gáll-B. Gergely-Sz. Gáll, *La răscruce de drumuri. Date arheologice privind teritoriul orașului Cluj-Napoca în secolele X–XIII*, Cluj-Napoca, 2010, s. t.

⁷⁷ P. Iambor, *op. cit.*, p. 188.

Amplasamentul cimitirului de la Dăbâca-Boldăgă, prin poziția sa topografică (este în afara cetății, în zona subcetății, la câteva sute de metri de cetate înspre sud, peste pârâul Braniște) diferă de cele anterior analizate. Cu toate acestea din punct de vedere cronologic nu se diferențiază, pe baza elementelor culturii materiale datându-se în a doua jumătate a secolului al XI-lea și secolul XII (pe baza monedelor lui Solomon și Geza al II-lea) (vezi *pl. 18*).

În încheiere, o scurtă concluzie: ce semnificație au, împreună, aceste trei cimitire „din jurul bisericii”? Ceea ce vestigiile epocii anterioare, secolele IX–X. nu arată (de fapt dacă au fost) deloc, și anume încheierea organizării structurii ecleziastice și laice a urbe-ului Dobuka, ca centru a comitatului medieval, Dăbâca.

Tabel 1. Lista mormintelor analizate și ritualurile funerare înregistrate în acestea

<i>Numărul totalizat de morminte</i>	<i>Nr. mormântului în anul respectiv</i>	<i>Poziția capului</i>	<i>Poziția brațelor</i>	<i>Pietre în mormânt</i>	<i>Vârstă-sex</i>	<i>Alte aspecte ale ritualului funerar</i>
1. M. 1	1/1964	sus	I	-	Infans	-
2. M. 2	2/1964	45 ° dr.	-	-	Adult	-
3. M. 3	3/1964	sus	II			
4. M. 107	1/1968	sus	I	-	Adult	-
5. M. 108	2/1968	45 ° st.	I	-	Adult	-
6. M. 109	3/1968	90 ° dr.	I	-	Adult	-
7. M. 110.	4/1968	sus	I	-	Adult	-
8. M. 111	5/1968	sus	-	-	Adult	-
9. M. 112	6/1968	90 ° dr.	I	-	Adult	-
10. M. 113	7/1968	45 ° dr.	I	-	Adult	-
11. M. 114	8/1968	sus	I	P	Adult	-
12. M. 115	9/1968	45 ° dr.	I	-	Adult	-
13. M. 116	10/1968	90 ° st.	I	-	Adult	-
14. M. 117	11/1968	45 ° dr.	I	-	Adult	-
15. M. 118	12/1968	sus	I	-	Adult	-
16. M. 119	13/1968	sus	I	-	Adult	-
17. M. 120	14/1968	/	-	P	Adult	-
18. M. 121	15/1968	sus	-	P	Adult	-
19. M. 122	16/1968	90 ° st.	I	-	Adult	-
20. M. 123	17/1968	sus	I	-	Adult	-
21. M. 124	18/1968	sus	I	-	Adult	-
22. M. 125	19/1968	/	-	-	Adult	-
23. M. 126	20/1968	sus	-	-	Infans	-
24. M. 127	21/1968	?	-	-	Adult	-
25. M. 128	22/1968	90 ° st.	I	-	Adult	-
26. M. 129	23/1968	90 ° st.	I	P	Adult	-
27. M. 130	24/1968	sus	I	P	Adult	-
28. M. 131	25/1968	sus	I	-	Adult	-
29. M. 132	26/1968	90 ° dr.	II	-	Adult	-
30. M. 133	27/1968	90 ° dr.	I	-	Adult	-
31. M. 134	28/1968	sus	I	-	Adult	-
32. M. 135	29/1968	90 ° dr.	I	-	Infans	-
33. M. 136	30/1968	90 ° st.	I	-	Adult	/
34. M. 137	31/1968	45 ° dr.	I	-	Adult	Picioarele așezate unul peste altul

35. M. 138	32/1968	90 ° st.	II	-	Adult	-
36. M. 139	33/1968	-	III	-	Infans II	-
37. M. 140	34/1968	-	-	-	Adult	Superpoziție cu 141
38. M. 141	35/1968	sus	I	-	Adult	Superpoziție cu 140
39. M. 142	36/1968	45 ° st.	I	-	Adult	-
40. M. 146	40/1968	90 ° st.	III	-	Adult	-
41. M. 147	41/1968	90 ° dr.	I	-	Adult	-
42. M. 148	42/1968	45 ° dr	-	-	Adult	-
43. M. 149	43/1968	-	I	-	Adult	-
44. M. 150	44/1968	sus	-	-	Adult	-
45. M. 156. a-i	50/1969	sus	I	-	Infans	Superpoziții
46. M. 157. a-d	51/1969	-	-	-	Adult	Superpoziții
47. M. 159. a-c	53/1969	sus	-	-	Adulti	Superpoziții
48. M. 160	54/1969	sus	IX	-	Adult	-
49. M. 162. a-d	56/1969	45 ° st.	VIII	-	Adult	Superpoziții
50. M. 163. a-e	57/1969	90 ° dr.	XIV	-	Adult	Superpoziții
51. M. 170. a-i	64/1969	sus	-	-	Infans	Superpoziții
52. M. 171. a-c	65/1969	45 ° dr	-	-	Adult	Superpoziții
53. M. 172	66/1969	sus	-	-	Adult	-
54. M. 173	66a/1969	-	-	-	Infans	-
55. M. 174	66b/1969	sus	-	-	Adult	-
56. M. 175	67/1969	45 ° dr	XIV	-	Adult	-
57. M. 176	68/1969	90 ° dr.	-	-	Adult	-
58. M. 177. a-d	69/1969	sus	-	-	Adulți	Superpoziții
59. M. 178	70/1969	45 ° dr	XIV	-	Adult	-
60. M. 187. a-b	77a-b	-	I (b)	-	Adulți	-
61. M. 188	78	sus	-	-	Infans	-
62. M. 189	79	-	I	-	Adult	Craniul așezat pe lângă schelet la stânga
63. M. 190. a-b	80/	90 ° st.	I	-	Adult-infans	Înmormântare dublă: adult-copil
64. M. 191	81/	-	-	-	Infans II	-
65. M. 192	82/	45 ° st.	V	P	Adult	-
66. M. 193	83/1969	sus	I	-	Infans	-
67. M. 194	84/1969	45 ° dr	-	-	Adult	-
68. M. 195	85/1969	45 ° dr	I	P	Adult	-
69. M. 196	86/1969	90 ° dr	I	P	Adult	-
70. M. 197	87/1969	45 ° st	I	-	Adult	-
71. M. 198	88/1969	sus	-	-	Infans I	-
72. M. 199	89/1969	45 ° dr	II	-	Adult	-
73. M. 200	90/1969	45 ° dr	-	-	Adult	-
74. M. 201	91/1969	90 ° dr	I	-	Adult	Superpoziție
75. M. 202	91bis/1969	-	I	-	Adult	Superpoziție

76. M. 203 (232, 233)	92	sus	I	P	Adulți- copil	Înmormântare triplă
77. M. 204. a-b		sus	I	-	Adult- copil	Superpoziție
78. M. 205. a-b		45 ° dr.	VI	P	Adulți	Superpoziție
79. M. 206			-	-	Adult	-
80. M. 207	96	90 ° st.	IV	-	Adult	-
81. M. 208		45 ° st.	I	-	Adult	-
82. M. 217	106/1969	45 ° st.	III	-	Adulți	Superpoziții
83. M. 218	107/	-	-	-	Adult	-
84. M. 226. a-b	114a- b/1969	90 ° dr.	I	-	Adult	Superpoziție
85. M. 227	115/1969	-	-	-	Infans	-
86. M. 229	117/1969	-	-	-	-	-
87. M. 231. a-b	119a-b	-	-	-	-	-
88. M. 232		-	I		Adult	Înmormântare triplă mor
89. M. 233		sus	I	-	Infans	Înmormântare triplă
90. M. 274	162/1969	45 ° st.	I	P	Adult	-
91. M. 275	163/1969	-	I	-	Adult	-
92. M. 276	164/1969	-	I	-	Adult	-
93. M. 278	166/?	45 ° st.	I	-	Adult	Înmormântare triplă
94. M. 279	167/1969	45 ° st.	I	-	Adult	-
95. M. 280	168/1969	45 ° st.	I	-	Infans	-
96. M. 281	169/	45 ° st.	I	-	Adult	Înmormântare triplă
97. M. 282	170/?	45 ° st.	I	-	Infans	Înmormântare triplă
98. M. 326	1/1976	sus	I	-	Adult	-
99. M. 327	2/1976	45 ° dr.	-	-	Adult	Înmormântare dublă
100. M. 328	3/1976	45 ° dr.	I	P	Adult	Înmormântare dublă
101. M. 329	4/1976	sus	-	P	Adult	-
102. M. 330	5/1976	90 ° dr.	I	P	Adult	-
103. M. 331	6/1976	90 ° dr.	I	-	Infans	-
104. M. 347	22/1976	sus	I	-	Adult	-
105. M. 348	23/1976	90 ° st.	I	-	Adult	-
106. M. 349	24/1976	90 ° dr.	I	P	Adult	-
107. M. 350	25/1976	45 ° dr.	I	P	Adult	-
108. M. 351	26/1976	45 ° st.	VI	-	Adult	-
109. M. 352	27/1976	sus	-	-	Infans	-
110. M. 353	28/1976	sus	I	-	Infans	-
111. M. 354	29/1976	-	-	-	Infans	-
112. M. 355	30/1976	45 ° st.	I	-	Adult	-
113. M. 364	39/1976	45 ° st.	III	-	Adult	-
114. M. 365	40/1976	90 ° dr.	I	-	Adult	-
115. M. 366	41/1976	sus	I	-	Adult	-
116. M. 367	42/1976	90 ° dr.	-	-	Infans	-
117. M. 368	43/1976	sus	I	-	Infans	-
118. M. 369	44/1976	-	-	-	Adult	-
119. M. 389	64/1976	-	-	-	Adult	Superpoziții (sub 431 și 1 m)
120. M. 422	96/1976	45 ° dr.	I	-	Adult	-
121. M. 423	97/1976	45 ° st.	I	-	Adult	-

122. M. 424	98/1976	45 ° dr.	XIV	-	Adult	Picioarele au fost trase sus
123. M. 425	99/1976	45 ° dr.	I	-	Adult	-
124. M. 427*	100/1976	45 ° dr.	I	-	Adult	-
125. M. 428	101/1976	sus	I	-	Adult	-
126. M. 429	102/1976	45 ° dr.	I	-	Adult	-
127. M. 431	104/1976	sus	I	-	Adult	Superpoziții (peste 389 și 1 m)
128. M. 437	1/1977	30 ° dr.	I	-	Infans	-
129. M. 438a-b (447)	2a-b/1977	-	-	-	Adult	Superpoziție (peste 447)
130. M. 439	3/1977	45 ° st.	I	-	Infans	-
131. M. 440	4/1977	sus	-	-	Infans	-
132. M. 441 (442-443)	5/1977	-	I	-	Infans	Înmormântare triplă
133. M. 442 (441, 443)	6/1977	-	-	-	Infans	Înmormântare triplă
134. M. 443 (441, 442)	7/1977	-	-	-	Infans	Înmormântare triplă
135. M. 444 (451)	8/1977	sus	I	-	Adult	Superpoziție (peste 451?)
136. M. 445 (446)	9/1977	45 ° st.	-	-	Adult	Superpoziție (sub 446)
137. M. 446 (445)	10/1977	-	-	-	Adult	Superpoziție (peste 445)
138. M. 447 (438)	11/1977	sus	I	-	Infans	Superpoziție (sub 438 a-b)
139. M. 448	12/1977	45 ° st.	I	-	Adult	-
140. M. 449	13/1977	-	-	-	Fără date-fără desen	-
141. M. 450	14/1977	45 ° st.	-	-	Infans	-
142. M. 451 (444)	15/1977	-	-	-	Adult	Superpoziție (tăiat de 444?)
143. M. 474	38/1977)	sus	I	-	Adult	-
144. M. 475	39/1977	45 ° dr.	I	-	Adult	-
145. M. 476	40/1977	45 ° dr.	I	-	Adult	-
146. M. 477	41/1977	90 ° dr.	XVIII	-	Adult	-
147. M. 478	42/1977	-	-	-	Adult	-

**Preliminary analysis of “around the church” cemetery in Dăbâca – castle region 4.
Certain ideas regarding the term “around the church” cemetery.**

Abstract

In Hungarian historiography it has been widely accepted that the name of Doboka castle is connected to Stephen I, dating to around 1000 AD and based upon one written document the name of the castle and the county was attributed to Doboka, the military leader, who defeated Gyula.

In Romanian historiography and archeology Doboka has been interpreted in several different ways. A team of archeologists and historians led by Ștefan Pascu came to the conclusion in their paper on the results of the excavations that it must have been the center of Chief Gelou, who was supposed to have lived in the 9th century.

Unfortunately, the excavations beginning in the early 60s in the last century were conducted with preconceptions, as the centre of Chief Gelou was thought to have been discovered before the start of the excavations, which is an impassable way from a scientific point of view, it rather belongs to science policy if not to politics. It is a well-known fact that historical sciences and among them early medieval archeology was debased by the nationalist-communist system to the level of vulgar politics, which induced some scientists like Radu Popa and Lucian Boia to express serious criticism in the 90s. Radu Popa called Ștefan Pascu an 'amateur', and his writings 'romantic' in an article in 1991.

Between 1964 and 1986 three parts of cemeteries were excavated in Doboka, of which two were situated in the castle and one outside:

1. castle region 4: 490 graves (some 50 more graves belong here, which have been raided)
2. The garden of Tamás: 61 graves
3. Boldăgă (Boldogasszony): 109 graves (some of them do not date to the 11th -13th centuries, but later).

The excavated necropolis is a typical example of the 'churchyard cemeteries', which is the concrete archeological evidence for the institutionalisation of Christianity from Scandinavia to North Africa.

The graves in the cemetery have not been found in equal density. They were most frequent to the west and south of the church, especially in segments C1, C2, C3, at the crossing of the trenches that were dug in 1969 and 1976, and in the eastern part of the 1976 trench. The members of the most influential families were buried here, we can see another telling archaeological manifestation of the social 'status'.

Although in the pagan cemeteries (in the 10th century and the first quarter of the 11th century) the rank or respect of a deceased person, or the prestige of the family (through the deceased person) was symbolized by different categories of weapons, horse burials and funeral garments adorned with jewellery, in the 'churchyard' the family prestige was symbolized by the *place of the graves*. The characteristics of the 'churchyard cemeteries' are the existence of the church or its remains and the density of the graves, with poor furnishing. In many cases we find multiple graves or the superposition of graves.

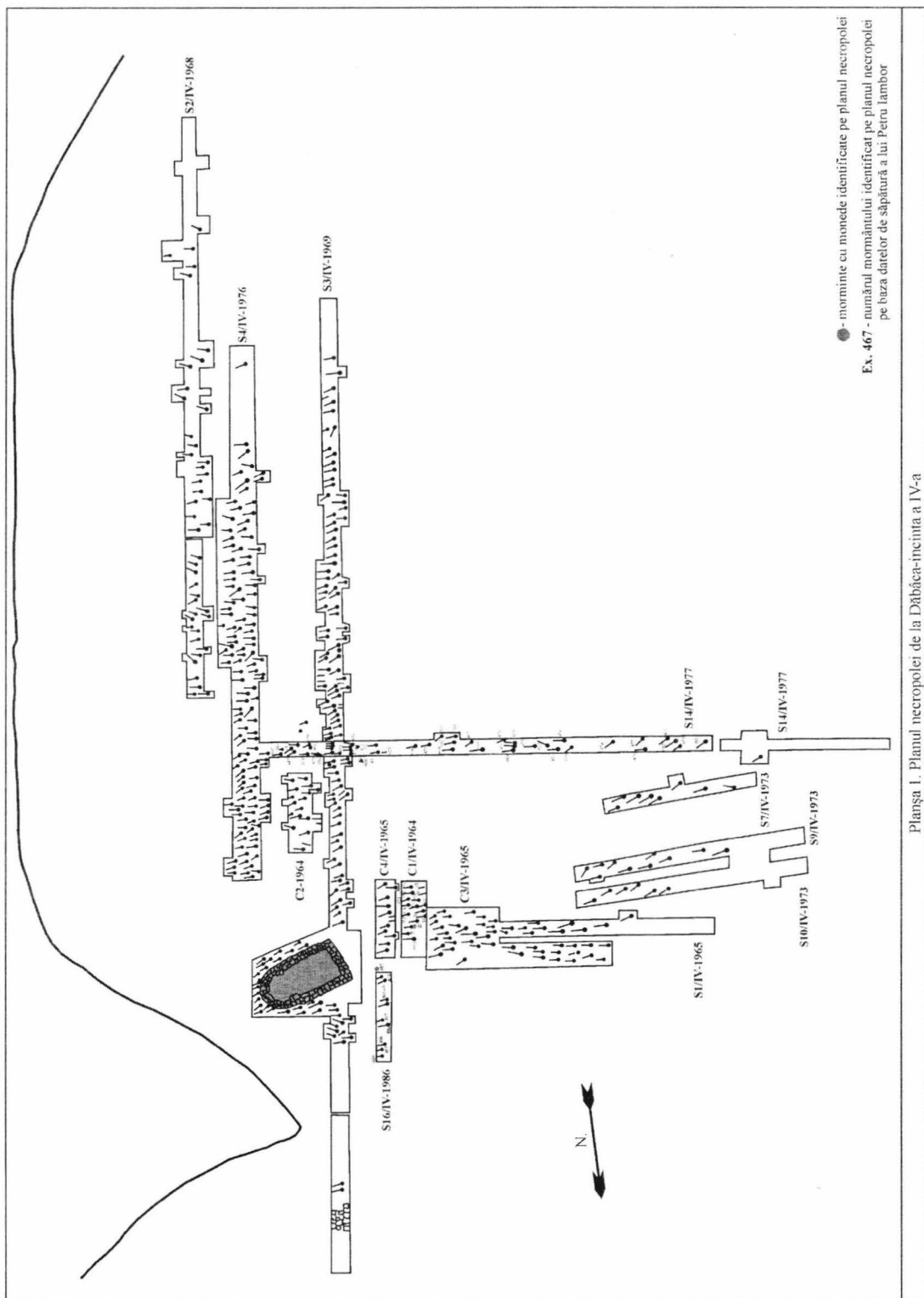
Christianity, which taught spiritual and, from the point of view of the economic- political hierarchy, an egalitarian picture of the other world superseded the symbols that represented the status of the individual or the family in the burials,⁷⁸ but it allowed another representation. This tendency is very well indicated by Theodulf's decree, which, at the end of the 9th century, emphasises that *bishops, monks and priests* can be buried in the church and, what is most interesting to us, *laymen* who are worthy of it can also be interred there. This symbolic '*competition*' of power and wealth meant the same in the case of medieval laymen as the jewels, weapons and/or parts of horses in the burials of the bygone pagan times. In contrast with older days, the poverty of furnishings doesn't mean the poverty of the society, but the *Puritanism* of medieval way of thinking, which was often dissonant. *Simplicity* and *Puritanism* are the solution to this problem, but the aim to represent power and prestige remained the same and *the burials in the church or as close to the church as it was possible were its manifestations*. That is the reason why overlapping burials and superpositions can be found around the churches, which are the characteristic features of churchyard cemeteries as opposed to the cemeteries with rows of graves.

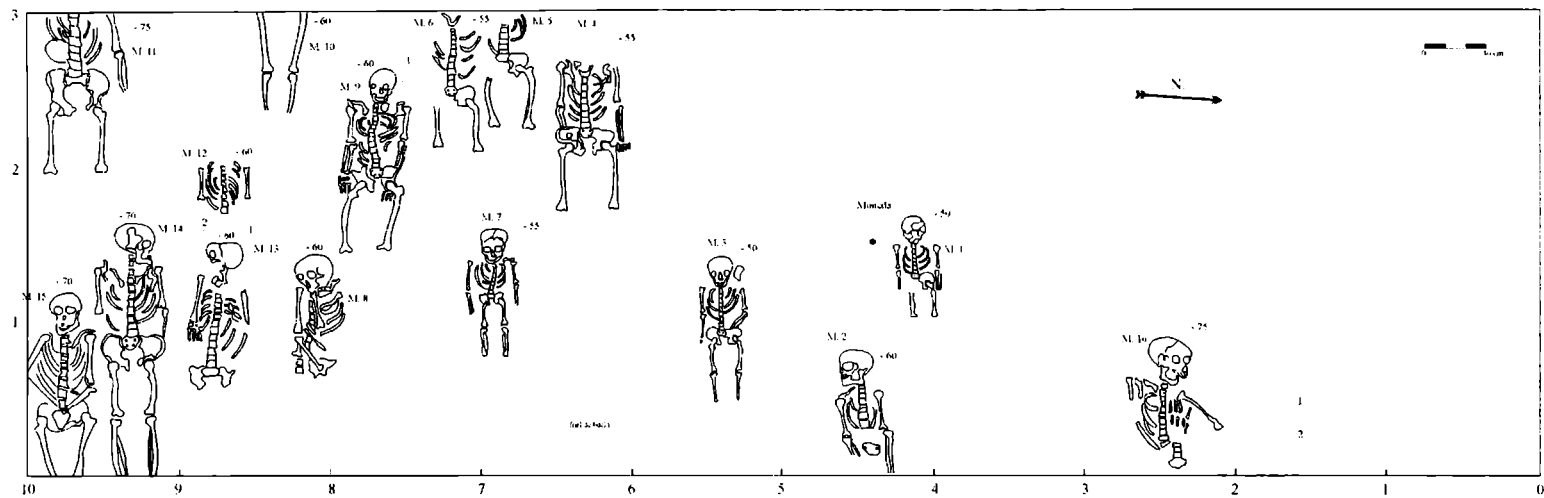
The finds in the cemetery from Dăbâca – castle region 4 are characteristic of the churchyard cemeteries from the 11th -13th centuries in the Carpathian Basin.

According to the coins (the coins of the Hungarian kings: Salamon, László I, Béla II, Géza II, Béla III) and the finds the three cemeteries and the churches were used at the same time. It is important to note that the graves in the cemetery in the Garden of Tamás were not only around the church but some of them were within the church as was the case in the cemetery of Boldogasszony. It may bear importance that the cemetery in the Garden of Tamás seems to be smaller, although there have been no bigger excavations so far. Can we suppose any social difference between the two groups?

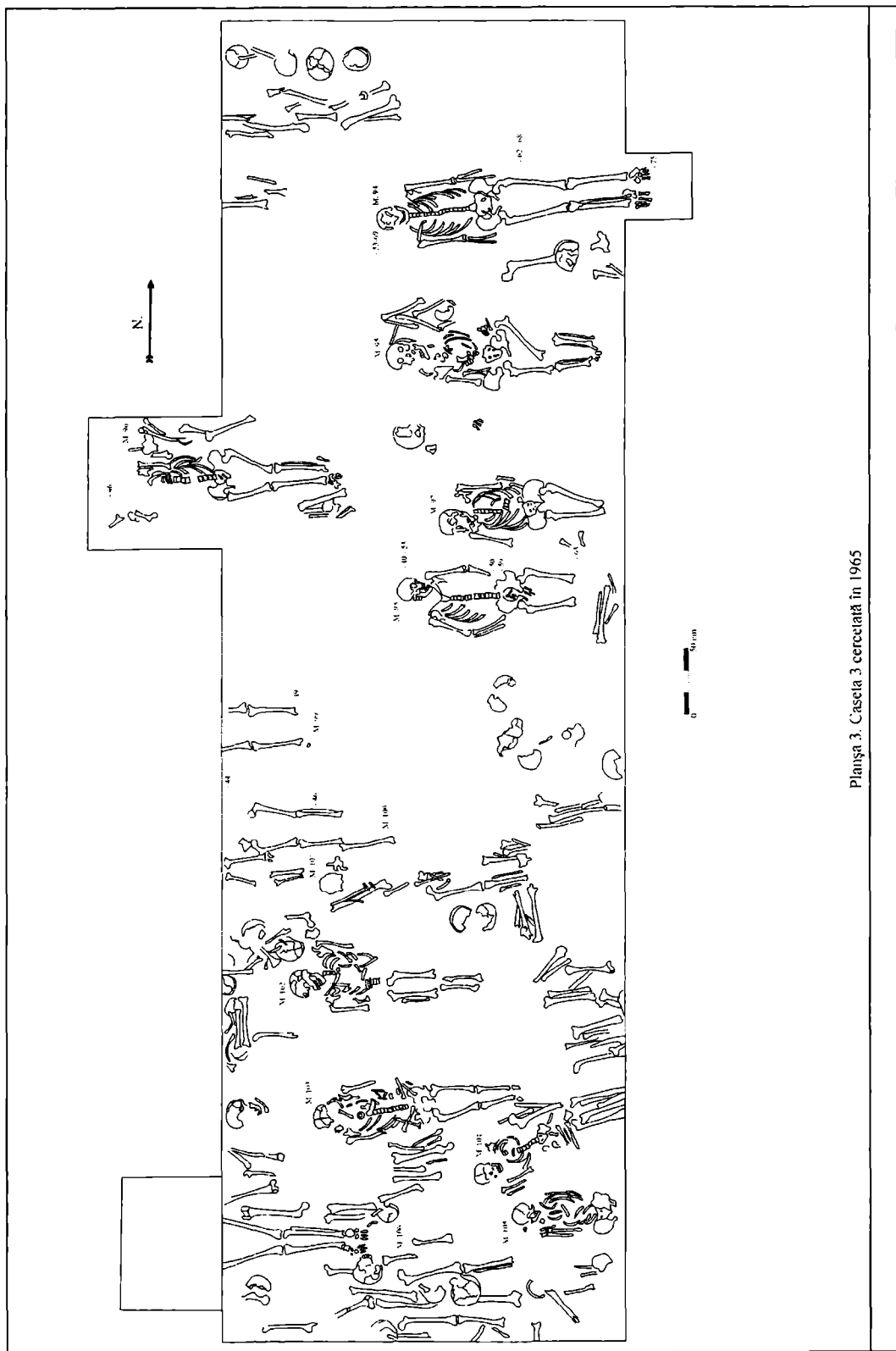
Let us finish with a short conclusion: what is the meaning of these three cemeteries in Doboka? They mean the same as the churches and their cemeteries throughout the whole Hungarian Kingdom at the end of the 11th century and in the 12th century: the final stage in the development of the religious and administrative system, the victory of Christianity and in the case of Doboka, the establishment of the centre of the medieval County *Doboka*.

⁷⁸ It is very interesting that *sword* or *sabre* burials became fashionable again from the 16th century on, especially inside church. The question arises: can we talk about the spreading of paganism again? In this issue see the excavation of Pósta Béla, Roska Márton and Kovács István in Alba Iulia, which was carried out very well (B. Pósta, *op. cit.* 1917, 1–155). A same phenomenon are known from Scandinavia (J. Kiefer-Ollsen, *op. cit.*, 1997, 188, note 17).

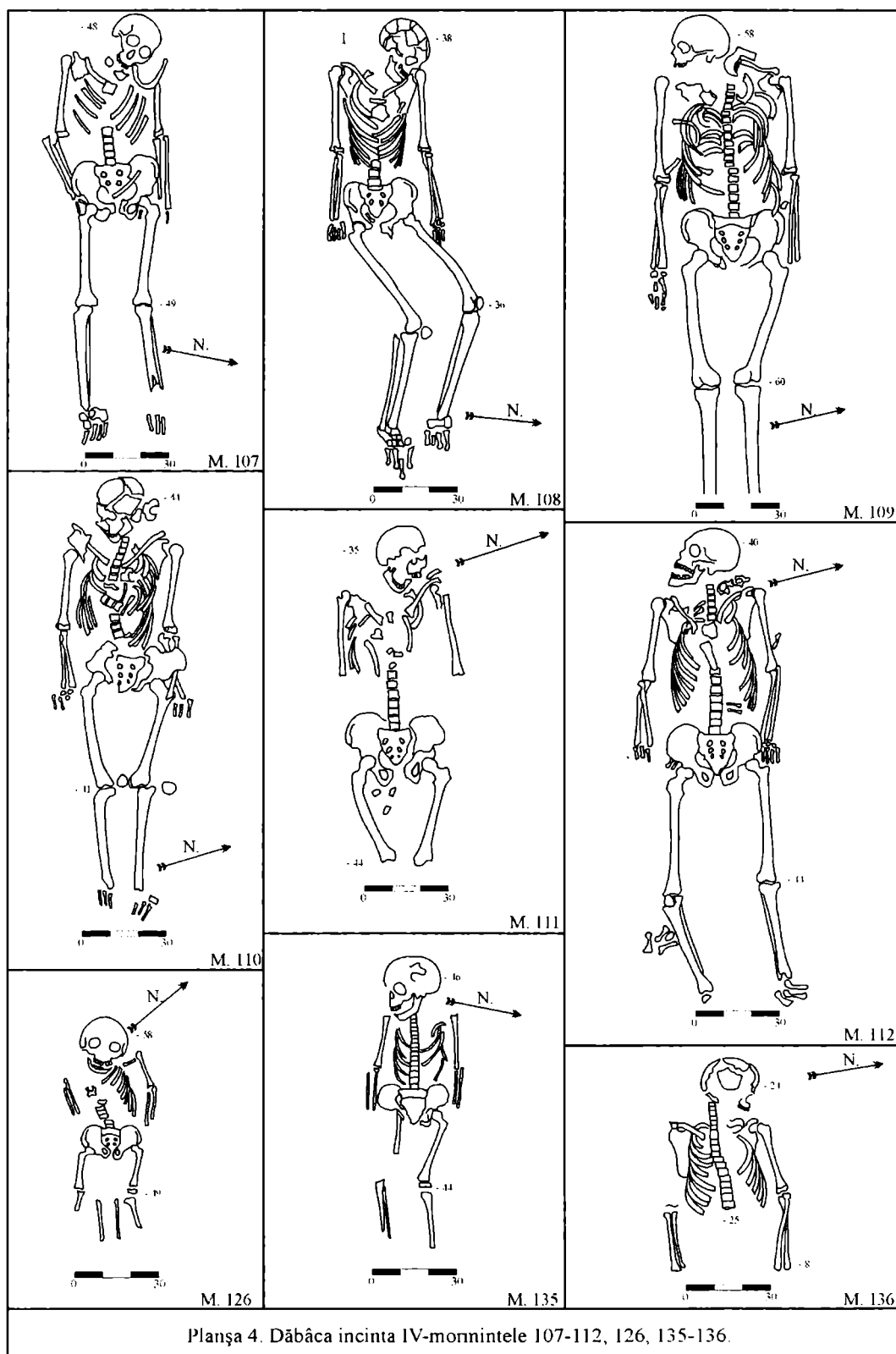

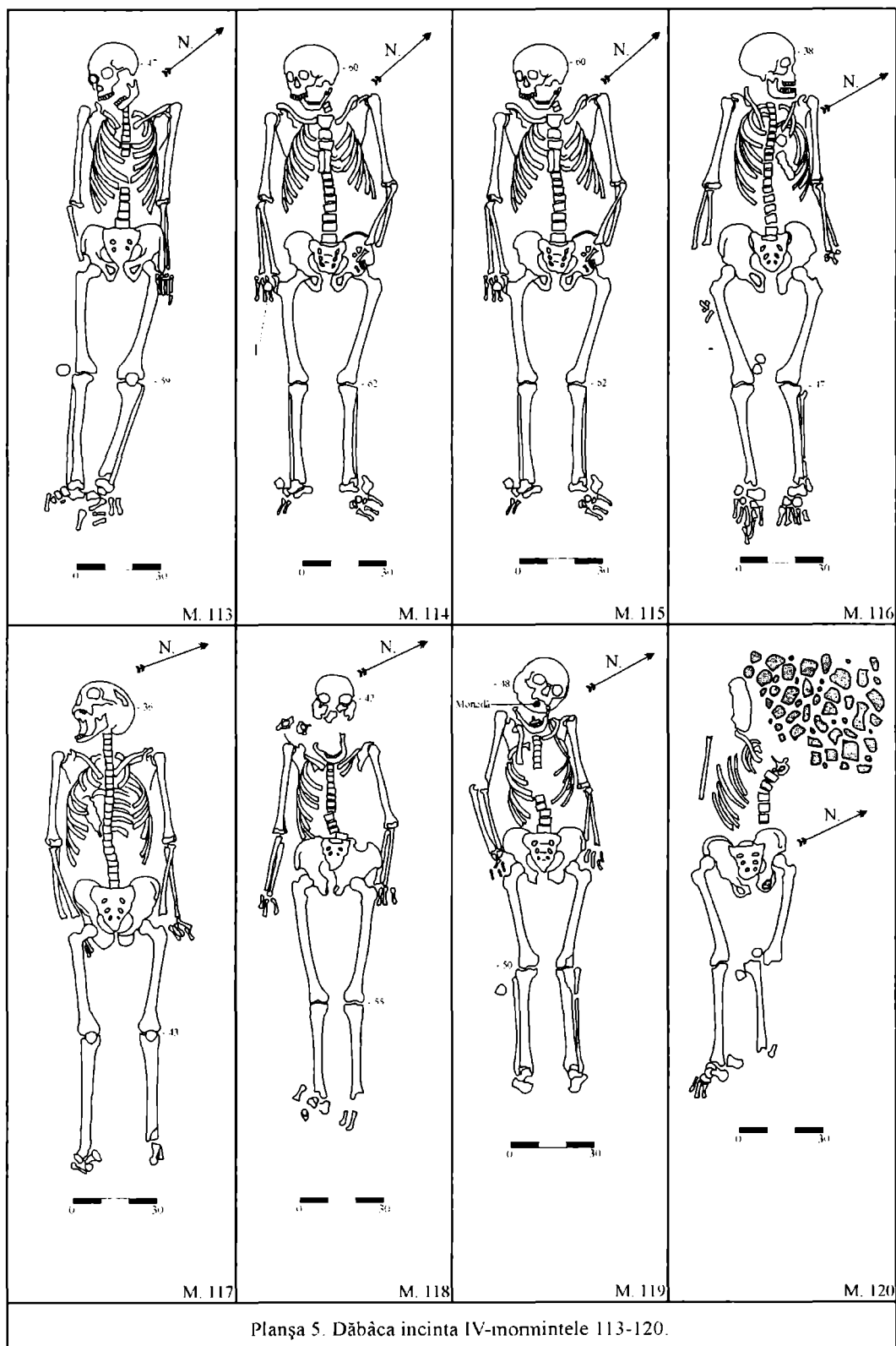
Planşa 2. Casetă 1 cercetată în 1964

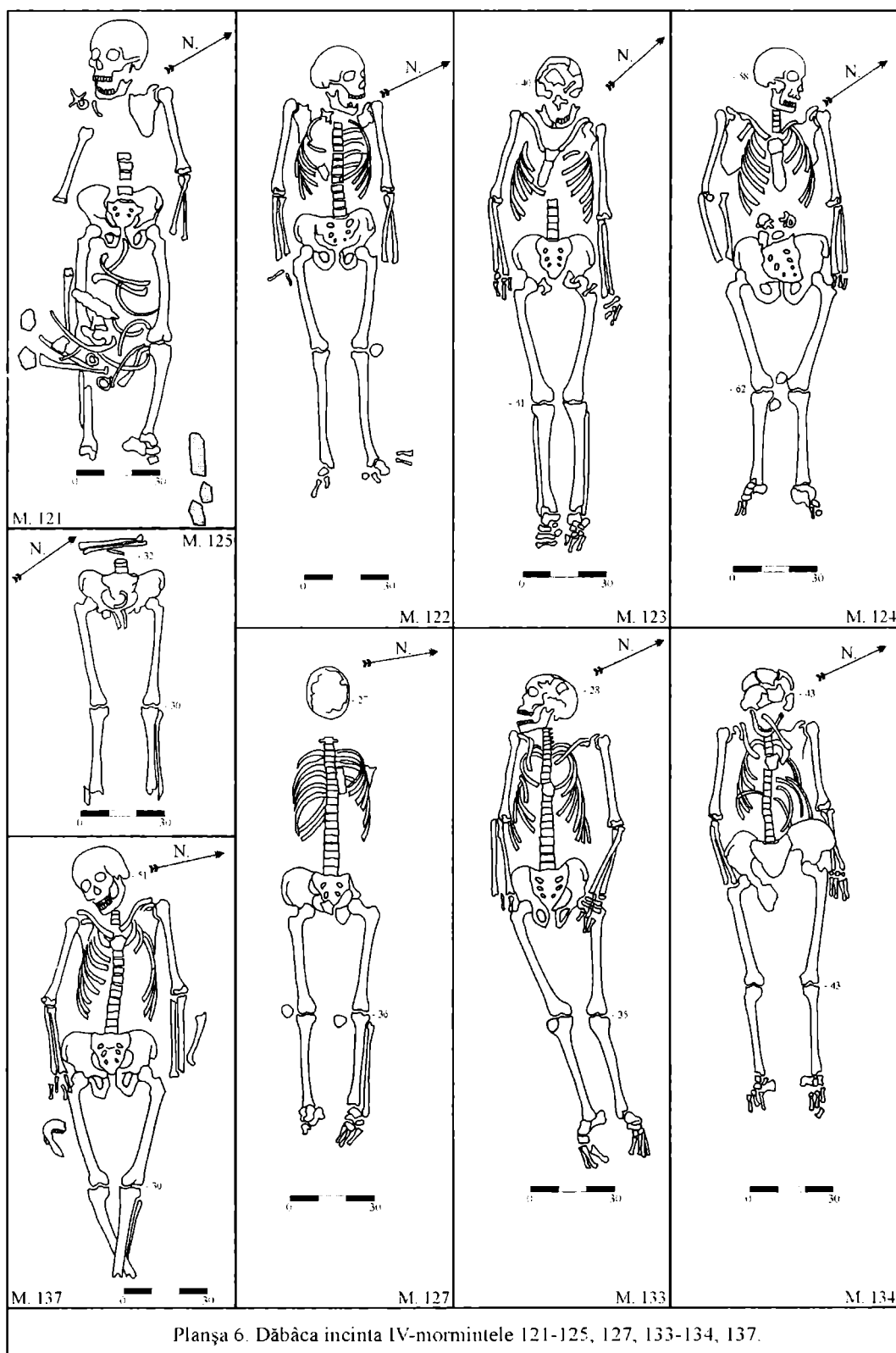

Planșa 3. Căsuța 3 cercetată în 1965

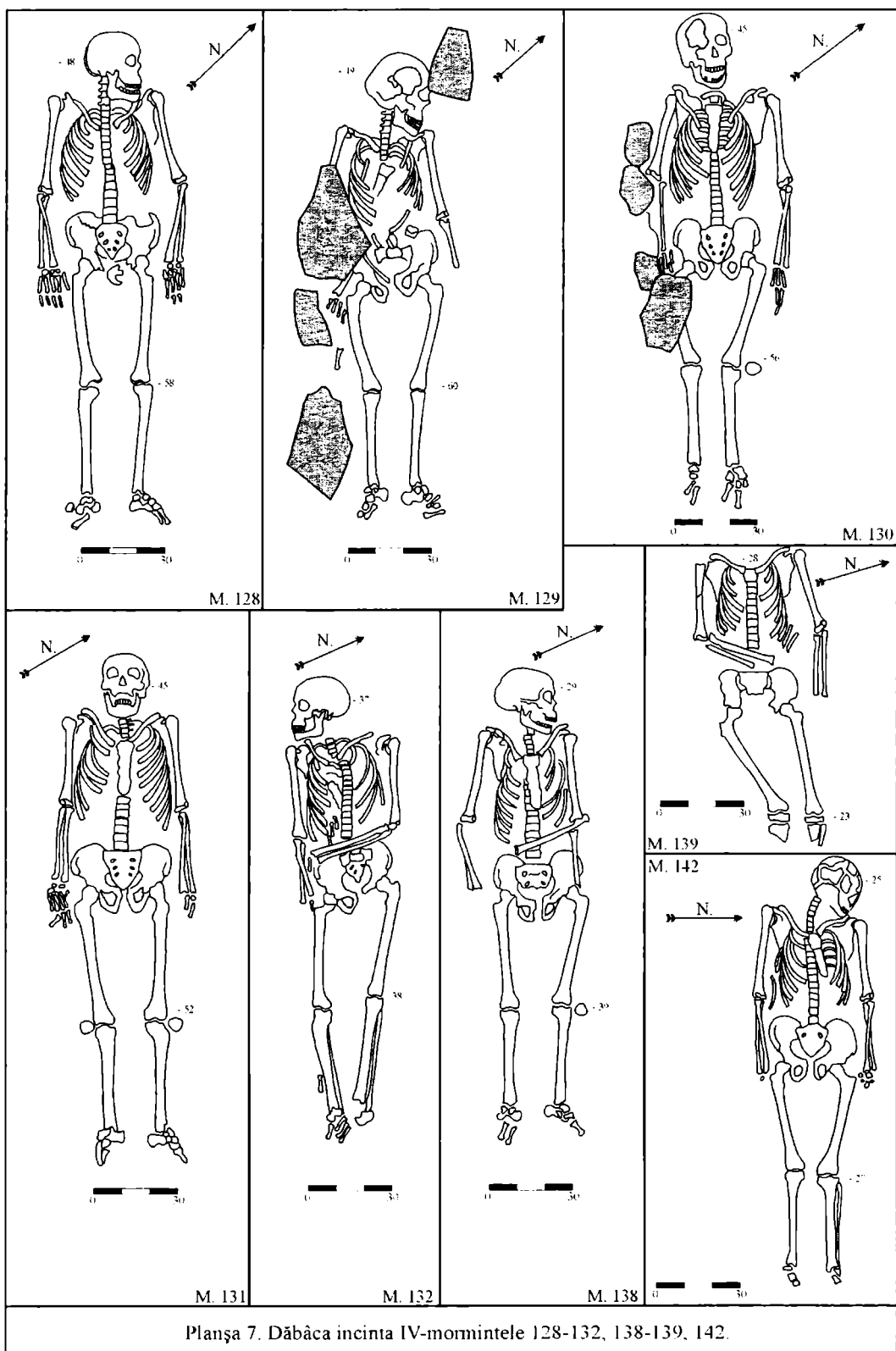

Planşa 4. Dăbâca incinta IV-mormintele 107-112, 126, 135-136.

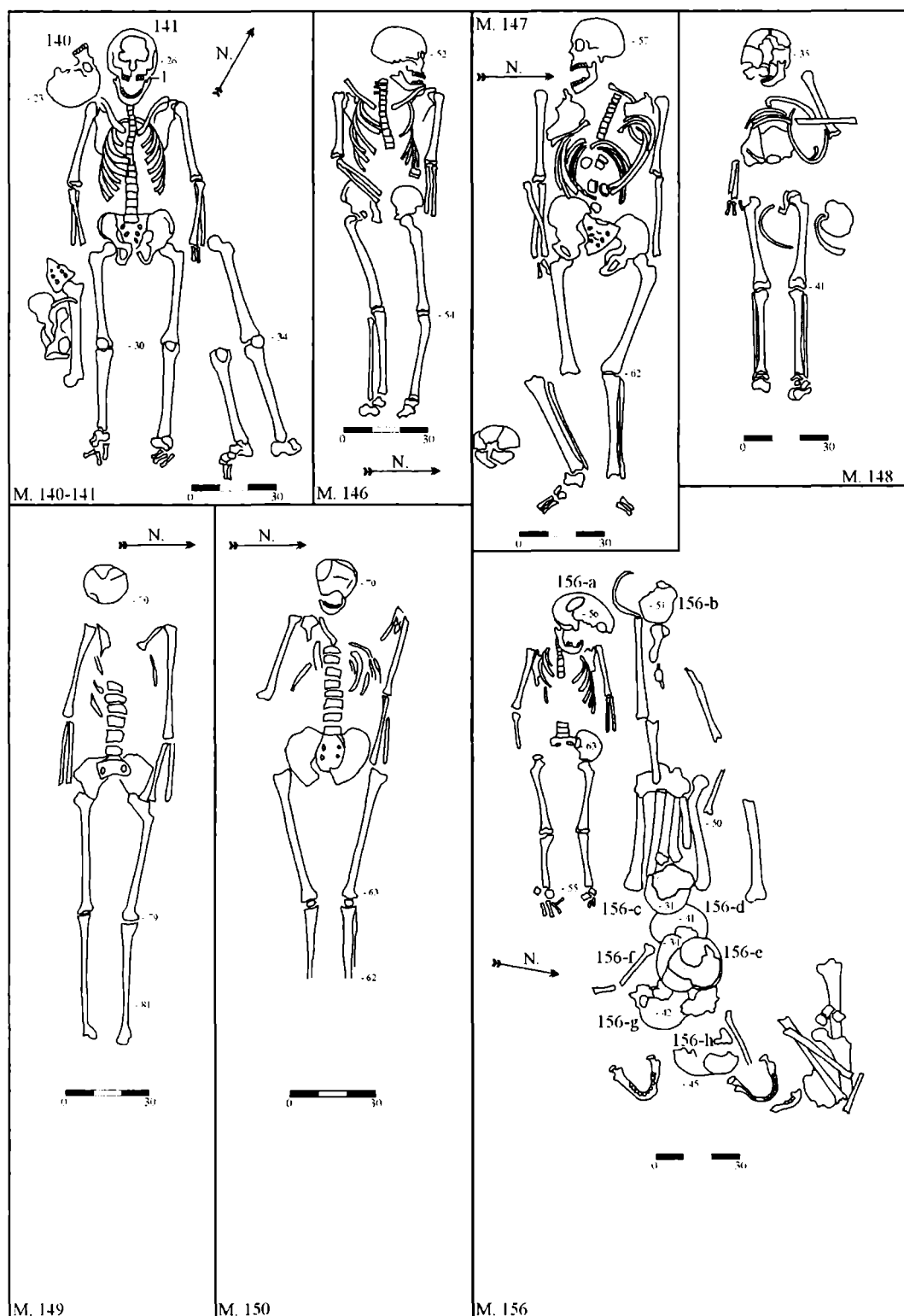

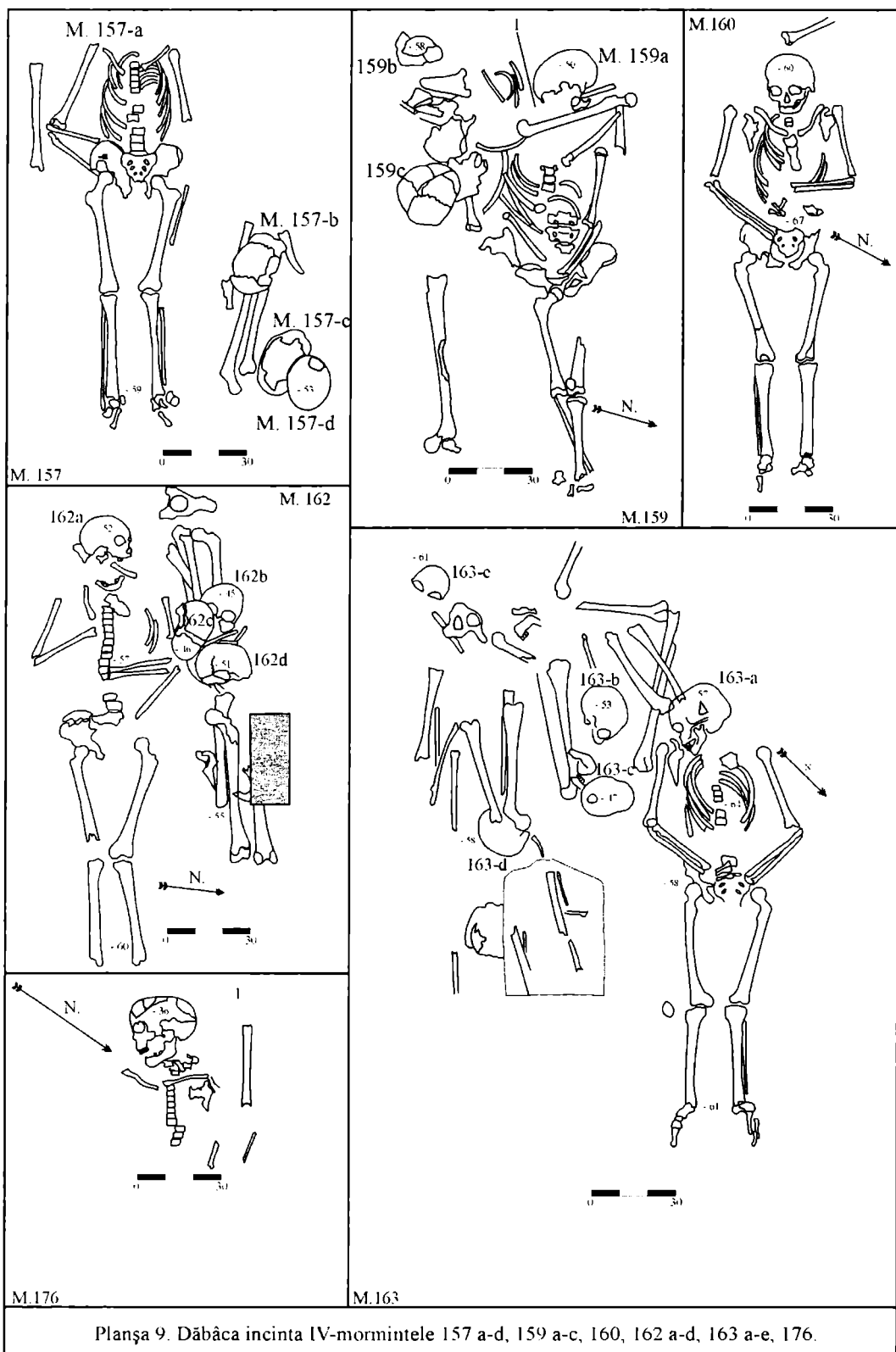
Planşa 6. Dăbâca incinta IV-mormintele 121-125, 127, 133-134, 137.

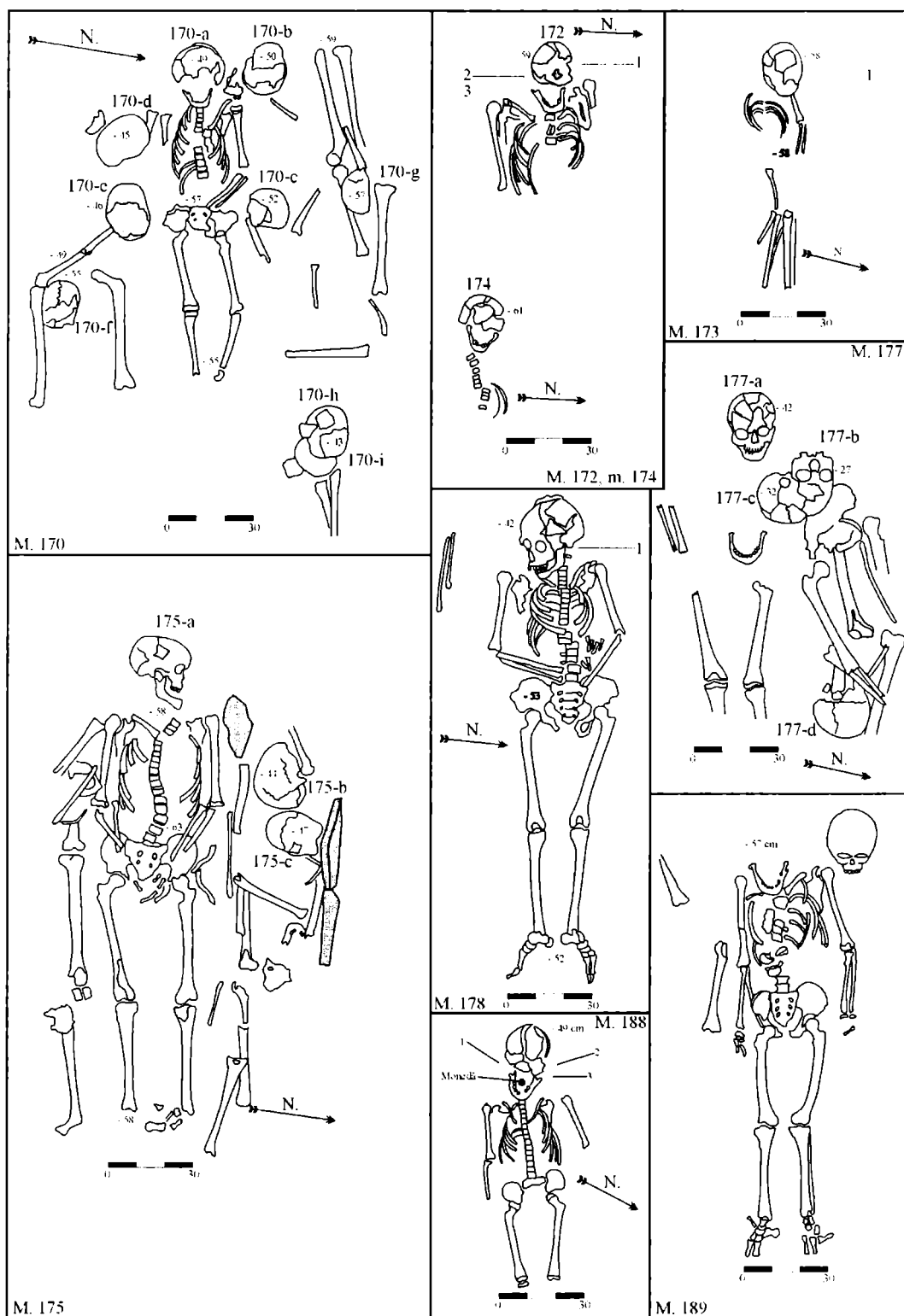
Planșa 7. Dăbâca incinta IV-mormintele 128-132, 138-139, 142.

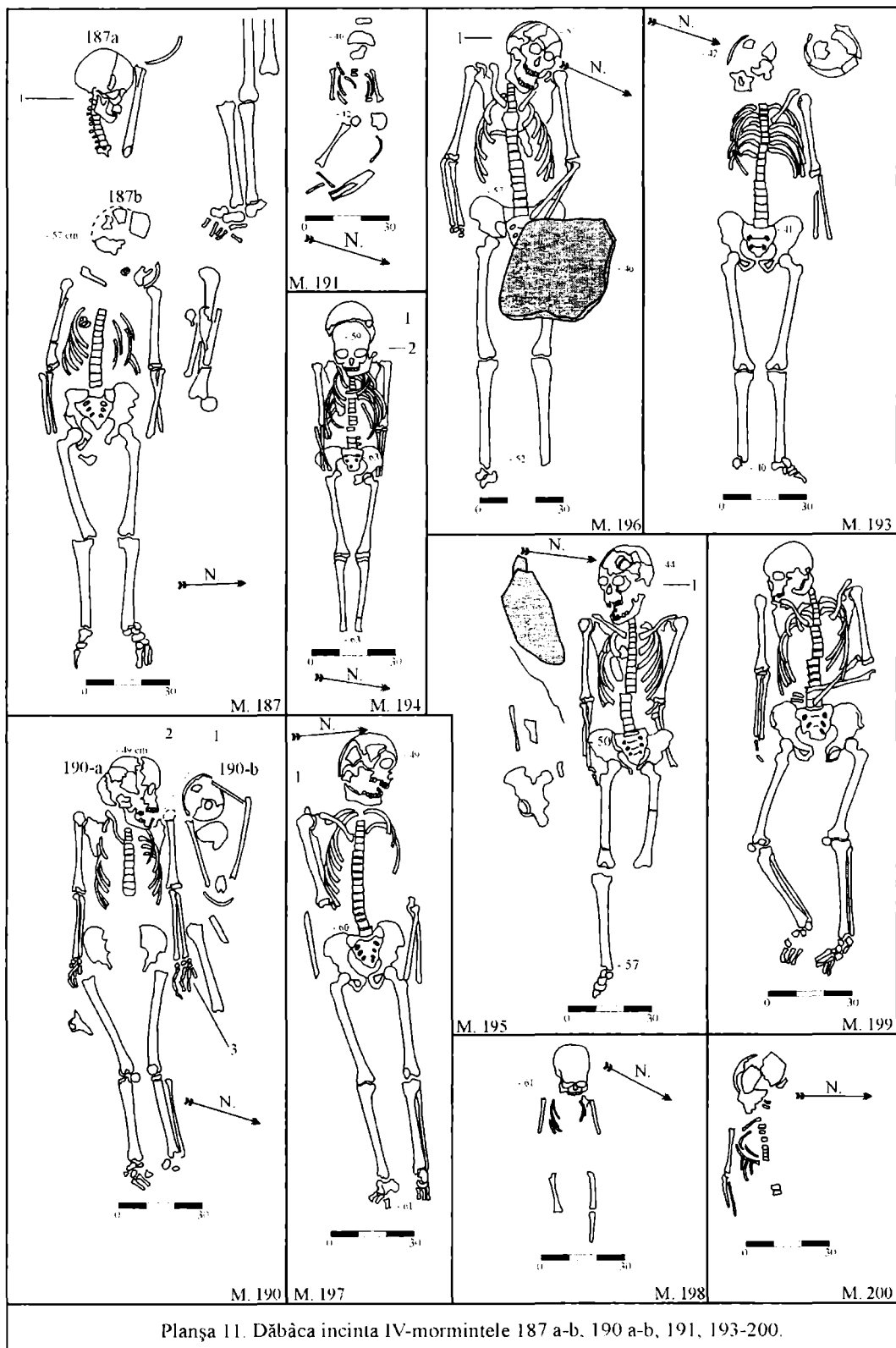
Planşa 8. Dăbâca incinta IV-mormintele 140-141, 146-147, 149-150, 156 a-h.

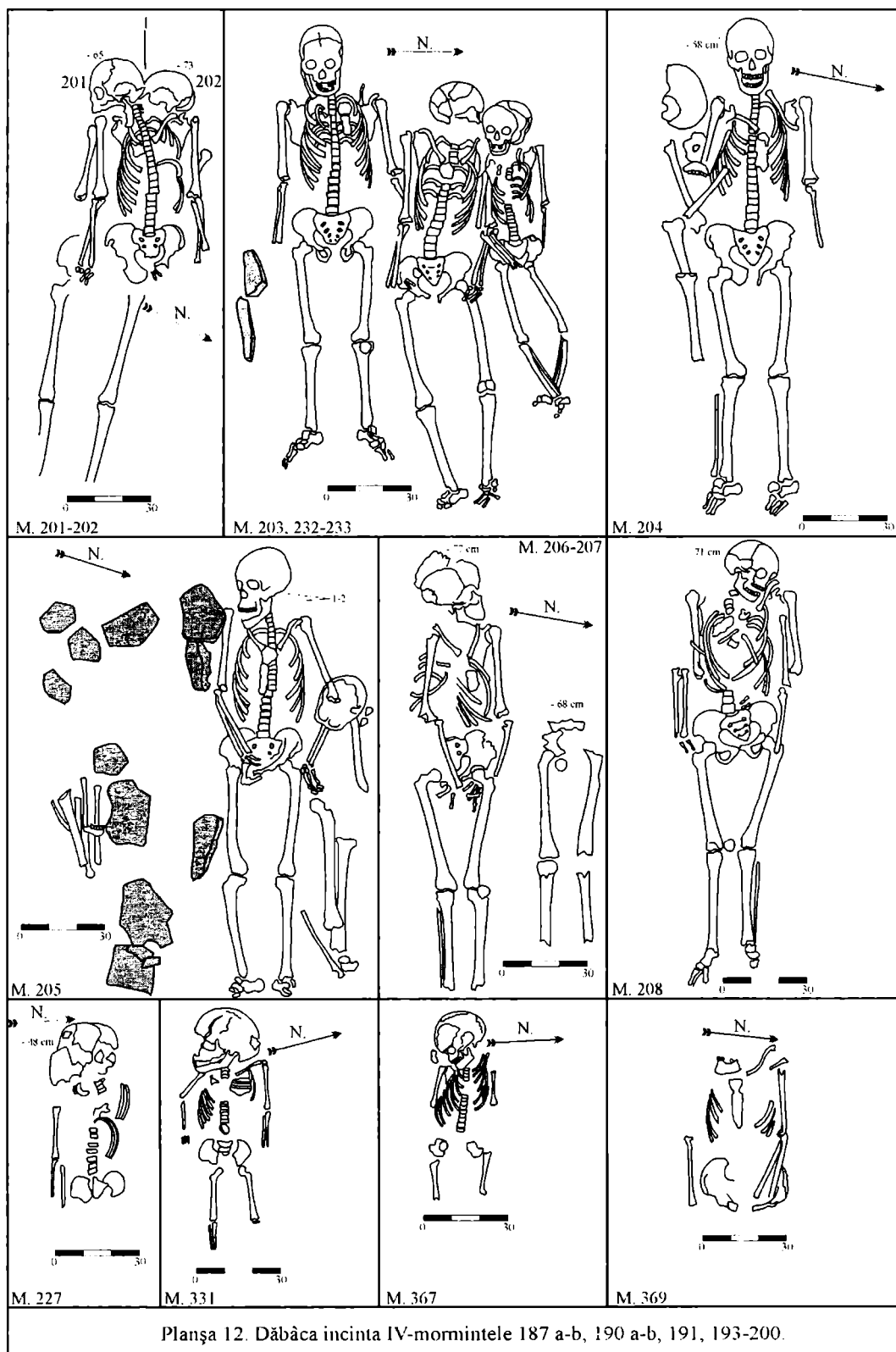
Planșa 9. Dăbâca incinta IV-mormintele 157 a-d, 159 a-c, 160, 162 a-d, 163 a-e, 176.

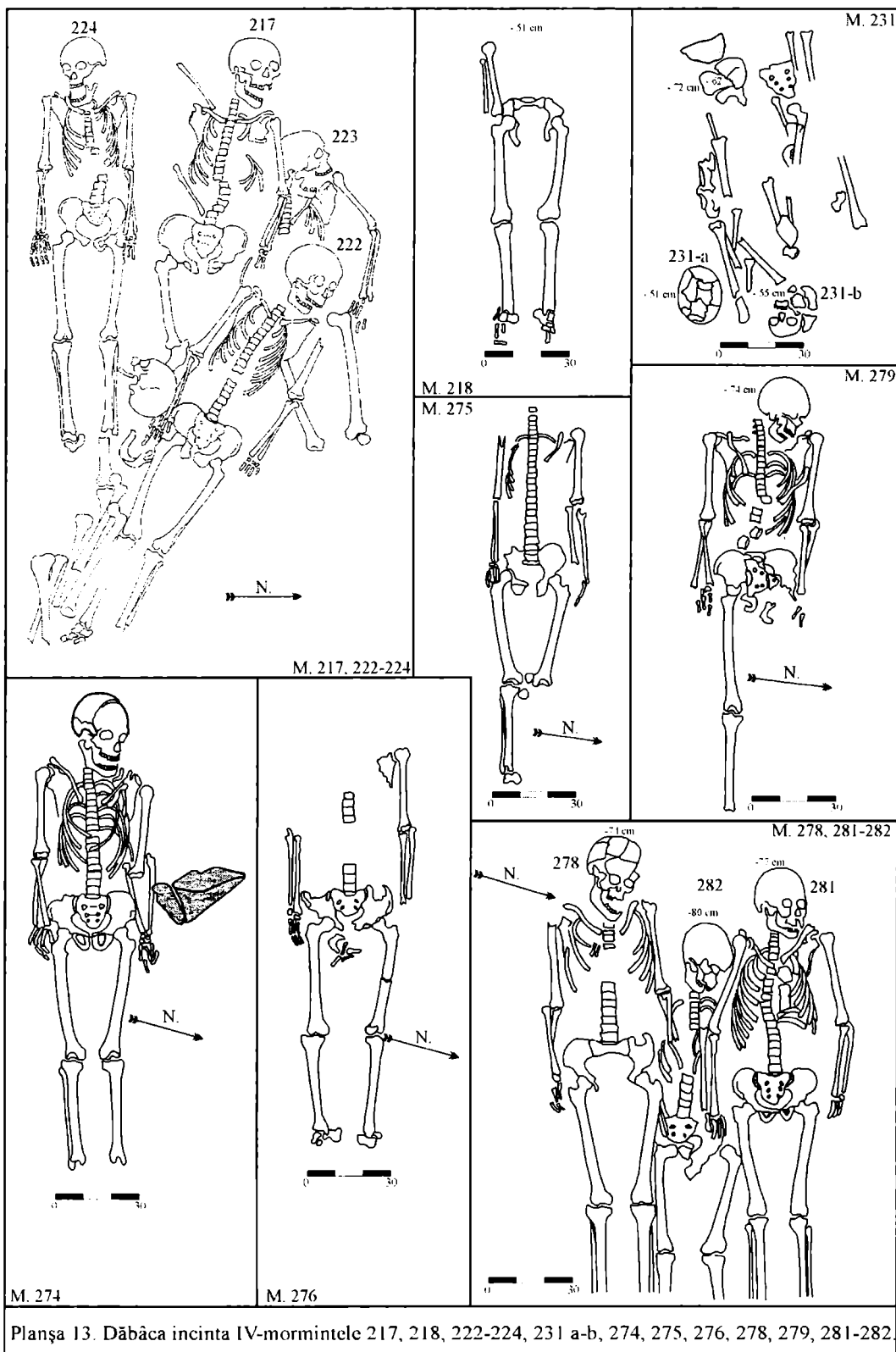

Planşa 10. Dăbâca incintă IV-mormintele 170 a-i, 172-174, 173, 175 a-c, 177 a-d, 178, 188 a-d, 189.

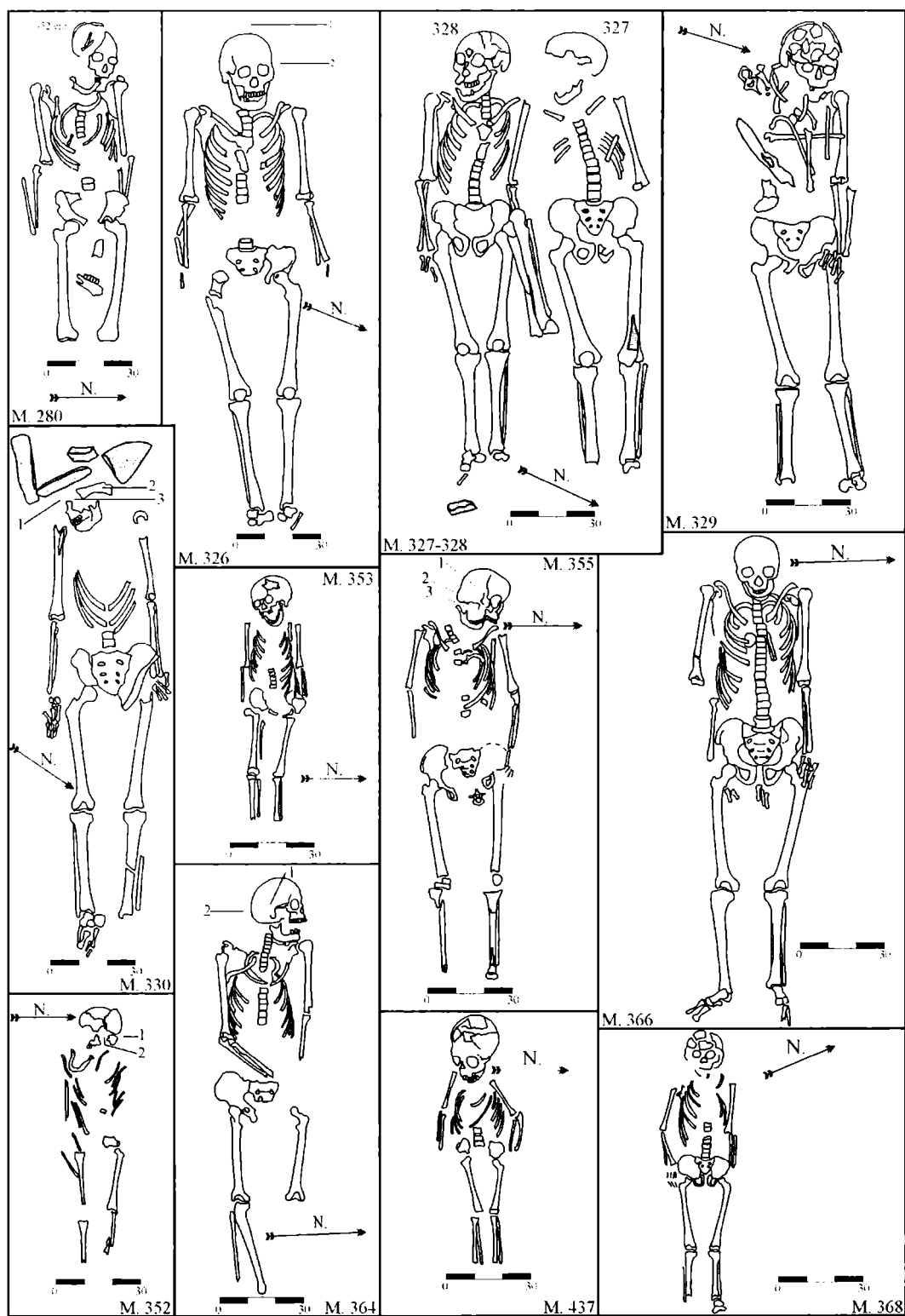

Planșa 11. Dăbâca incinta IV-mormintele 187 a-b, 190 a-b, 191, 193-200.

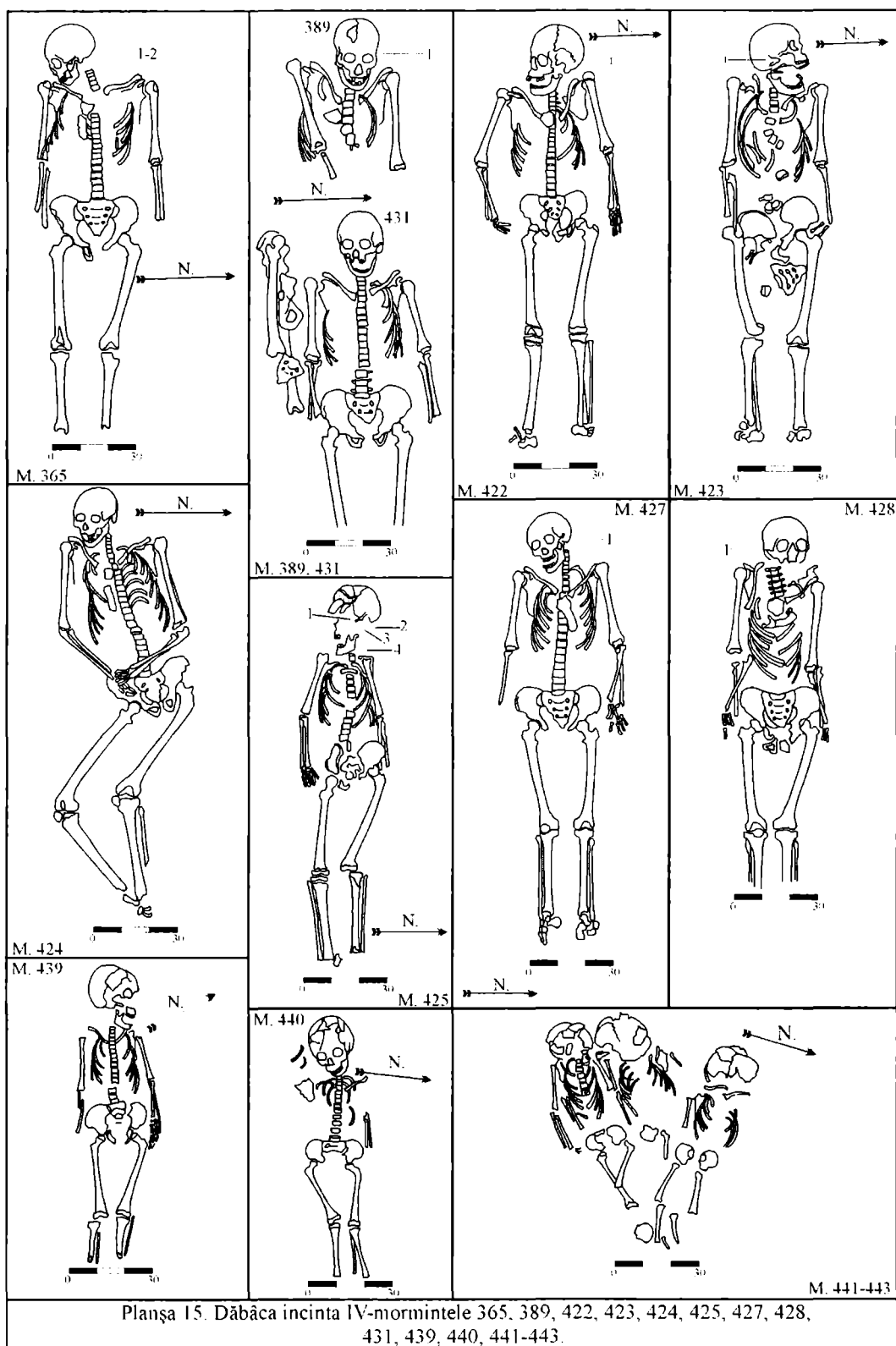

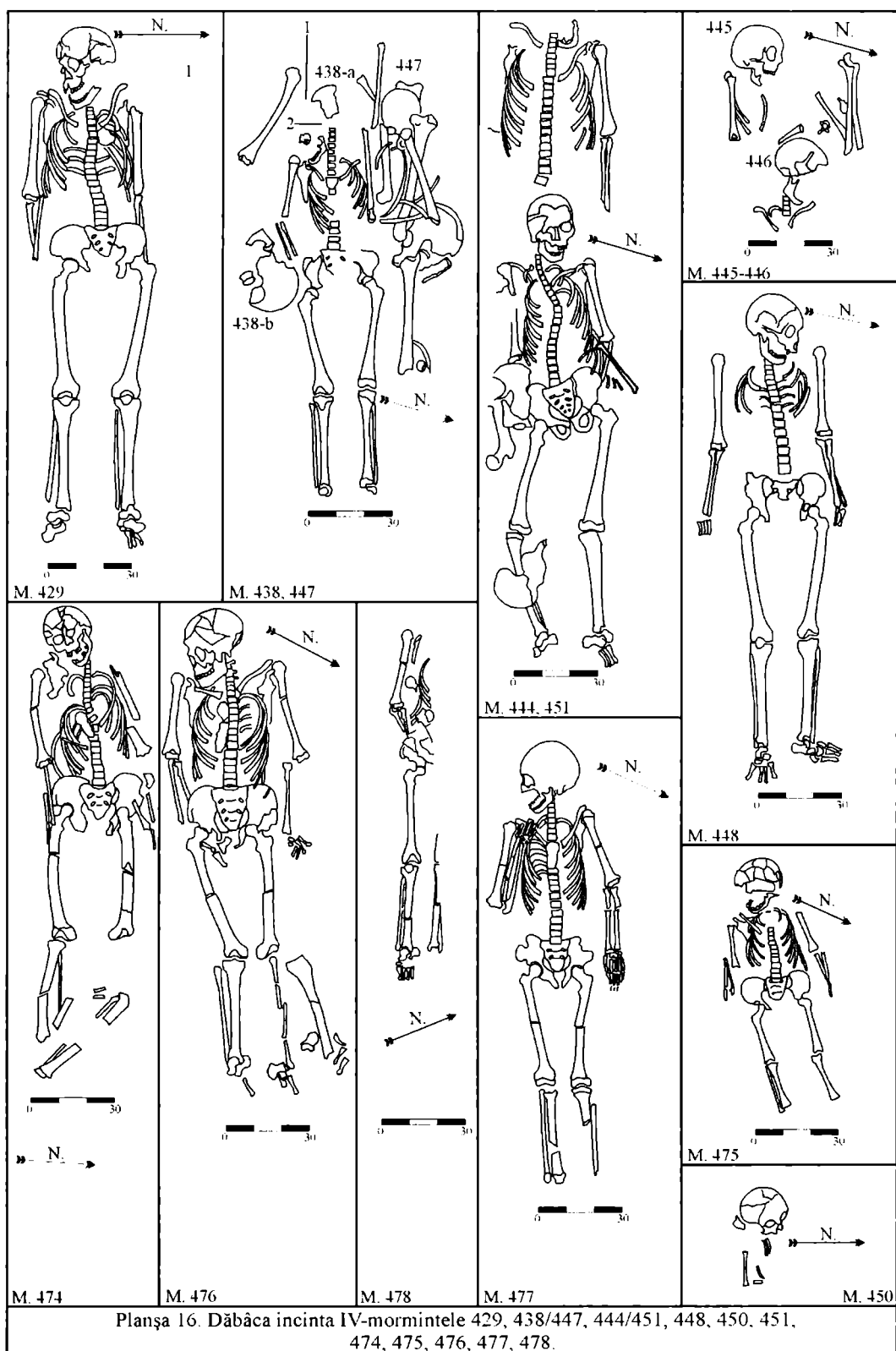
Planșa 13. Dăbâca incinta IV-mormintele 217, 218, 222-224, 231 a-b, 274, 275, 276, 278, 279, 281-282

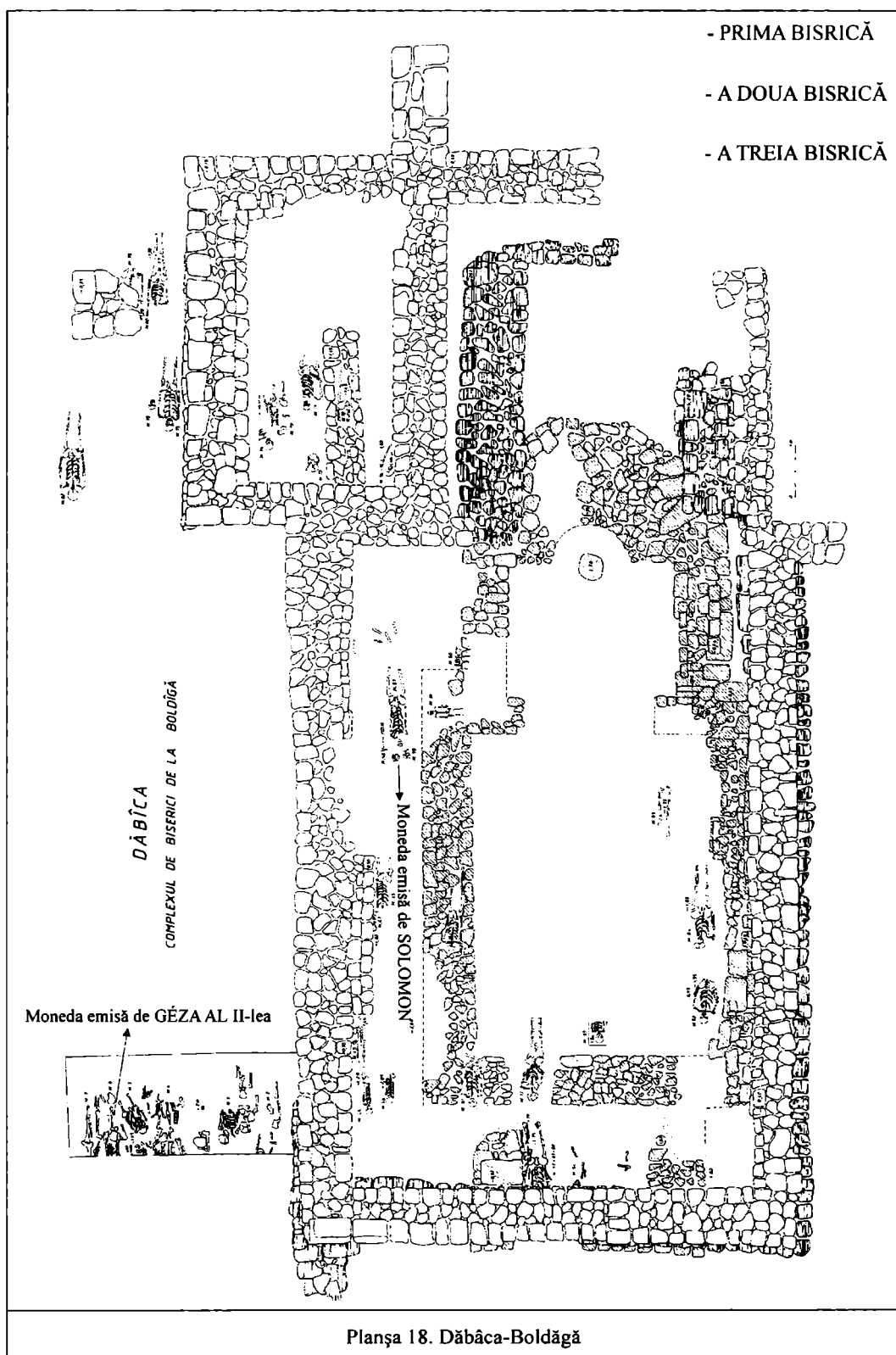
Planșa 14. Dăbâca incinta IV-mormintele 280, 326, 327-328, 329, 330, 352, 353, 355, 364, 366, 368, 437.

Planșa 15. Dăbâca incinta IV-mormintele 365, 389, 422, 423, 424, 425, 427, 428, 431, 439, 440, 441-443.

Planşa 16. Dăbâca incinta IV-mormintele 429, 438/447, 444/451, 448, 450, 451, 474, 475, 476, 477, 478.

Planșa 18. Dăbâca-Boldăgă

